

Dítě v systému náhradní péče

Sborník příspěvků konference

2009

Obsah publikace:

<i>Předmluva</i>	str. 3
<i>Jak rozvoj pěstounské péče souvisí se systémem sociálně právní ochrany dětí? / Victoria Schmidt</i>	str. 4
<i>Srdce nebo rozum? /Mgr. Barbara Dobešová</i>	str. 18
<i>Raná péče/ Mgr. Eva Pavlíková</i>	str. 23
<i>Projekt Romské dítě v neromské rodině/ PhDr. Jarmila Valoušková</i>	str. 33
<i>Rodinná mediace/ PhDr. Mirka Nečasová, PhD</i>	str. 38
<i>Sociální práce s náhradní rodinou/PhDr. Matika Kerekešová</i>	str. 46
<i>Pohled na nevhodné chování dítěte v náhradní rodině/Bc. Ing. Eliška Vondráčková</i>	str. 55
<i>Romské děti v systému NRP/ Mgr. Martina Vančáková</i>	str. 60
<i>Biologická a náhradní rodina očima pěstounů/ Ing. Robert Koníř</i>	str. 63

Předmluva

Vážení kolegové,

připravili jsme pro Vás sborník příspěvků II. konference Dítě v systému náhradní péče, kterou pořádalo Sdružení pěstounských rodin 20. listopadu 2009 v Kanceláři veřejného ochránce práv.

Ne všechny příspěvky, které zazněly v rámci konference, jsme do sborníku zařadili. Přesto věříme, že tu najdete zajímavé podněty z výzkumů, řadu praktických zkušeností a informace o projektech z oblasti péče o ohrožené děti.

Samotná konference ukázala, že mezi odborníky, pěstouny a osvojiteli neexistuje jednotný názor na stávající systém náhradní péče a na směr, jakým by se měla ubírat jeho transformace. Zazněly i obavy z toho, že se často ve jménu zájmu dítěte přehlídí zájem jeho okolí (náhradních rodičů, biologických rodičů atd.). V konečném důsledku to může mít za následek paradoxní situaci, že pak ani práva dítěte nebudou zcela dodržena. Zájem dítěte totiž vždy zahrnuje veškeré aspekty fungování konkrétní společnosti: sociální, etické, národnostní, v některých případech i historické a náboženské. V případě osudu konkrétního dítěte vstupují do hry aspekty psychologické, vývojové, individuální historie dítěte a rodiny, vliv širší sociální sítě. Zohlednit všechny skutečnosti a zvolit pro konkrétní dítě nejlepší možné řešení, není jednoduché.

Často zaznívají názory, že současný systém péče o ohrožené děti je komplikovaný z hlediska zákonů, procesního řízení, a proto nabízí možnost různých výkladů. Tak se osud ohrožených dětí stává závislým na postoji a názorech osoby o něm rozhodující (rodiče, soudce, sociálního pracovníka na úřadě atd.) Na straně druhé stávající systém nenabízí možnosti rychlého a pružného jednání a zcela postrádá škálu na potřeby dítěte reagujících a na sebe návazných služeb. Je nějaká šance na konstruktivní změnu?

Vážení kolegové, přeji vám podnětné počtení a hodně sil i odvahy ve Vašem každodenním snažení.

Za Sdružení pěstounských rodin

Julija Křivská Prejsová,

koordinátorka projektu Společně pro rodinu

Jak rozvoj pěstounské péče souvisí se systémem sociálně právní ochrany dětí?

Postoj odborníků a právní regulace v České republice

Victoria Schmidt

Tento příspěvek je připraven na základě průzkumu přístupu odborníků z různých zemí k zajištění práv dětí. Průzkum obsahuje analýzu právní regulace ochrany práv dětí a přístupu odborníků k ohodnocení vztahu mezi rodiči a dětmi a obhajobu práv dětí. Výběr zkušeností České republiky není náhodný - nejenom proto, že v české republice stejně jako v Polsku problém umístění dětí do institucí je aktuální otázkou, ale protože historie vývoje náhradní péče v České republice je opravdu dramatická a obsahuje příklady odporu odborníků proti vývoji ústavní péče jako hlavní formy podpory dětí, jež jsou odloučeny od rodin.

Rozvoj pěstounské péče nemůžeme analyzovat a plánovat odděleně od fungování celého systému hájení práv dětí v situaci rodinné krize, kdy roste pravděpodobnost odloučení dítěte od rodiny. Zdroje problémů a potíží rozvoje pěstounské péče musíme hledat nejenom v postoji státních úřadů nebo nedostatcích sebereflexe pěstounských rodičů jako „odborných rodičů“, ale musíme pozorovat „osud“, jež má pěstounská péče v systému sociálně - právní ochrany dětí.

Potřebuje česká rodinná politika pěstounskou péči? A Jakou pěstounskou péči potřebuje? – to jsou otázky, na něž je odpověď vestavěná do obecné analýzy systému zasahování sociálních služeb do života rodin.

Pěstounská péče je jedna z forem umístění dítěte mimo původní rodinu. Ale proč potřebujeme tolik různých forem, proč nestačí mít osvojení a opatrovnictví? Moderní organizace systému zasahování do života rodin, s nimiž se setkali všichni přítomní, svým základem řeší dilema „Bezpečnost dítěte vs. Autonomie dítěte a rodiny“. Kde jsou hranice nezasahování do rodinného života? Podle jakých kritérií odborníci rozhodují o typu zasahování? Proč nezasahování také někdy může být ve prospěch dítěte?

Hodnota bezpečnosti dítěte je zřejmá. Veřejnost a stát chtějí, aby děti vyrůstaly ve zdravém a podnětném prostředí, které je připraví na budoucí veřejný život a samostatné bydlení.

Fyzická, psychická a sociální bezpečnost dítěte v rodině je cílem snažení většiny státních služeb i veřejnosti. Hodnota soukromí a autonomie není tak zřejmá, ale je neméně důležitá. Natolik významná věc jako citová vazba mezi dítětem a rodičem, a emotivita se mohou rozvinout jenom v rámci autonomie rodiny. Dokud je rodina pod drobnohledem služeb: odborníci sledují každý krok ve vztahu rodičů a dětí, kontrolují plnění rodičovské zodpovědnosti (například kvůli vlastnostem dítěte nebo problémům rodičů) - emoční vztah mezi dítětem a rodiči se nemůže správně utvořit. **Autonomie rodiny** je významnou podmínkou i pro rozvoj samostatnosti dítěte, jeho schopnosti rozhodovat a vybírat mezi možnostmi. Nezávislost rodiny a dítěte má podstatnou úlohu v podpoře individuality lidí – neexistují ideální rodiče, ale bývají různí rodiče s různými styly výchovy dětí. Veřejnost potřebuje různorodost stylů výchovy dětí. Kdybyste si pamatovali vynikající román „Vojna a mír“, můžete si připomenout odlišnost stylů výchovy v rodinách Bolkonských a Rostových. Asi žádný člověk neřekne, čí styl byl lepší.

Ačkoliv autonomie je významná hodnota, můžeme pozorovat, že v mnoha zemích je zajištění **bezpečnosti dítěte** prioritní před autonomií. Například, můžeme definovat moderní ruskou rodinnou politiku jako „diktát zásady bezpečnosti života dítěte“: k odloučení dítěte od rodiny není potřeba soudní rozhodnutí od roku 1994. Počet dětí, které byly odloučeny od rodiny, se rychle zvyšuje a brzo dosáhne 100 tisíc dětí za rok. Existují velmi rozšířené iniciativy v odloučení dítěte od rodin na dobu rozhodnutí o rozvodu rodičů. Zpřísňuje se trestní odpovědnost za ublížení dítěti rodičem. Ve stejné době stát bojuje za zmenšování počtu dětí v dětských domovech a snaží se zvýšit počet dětí, umístěných do náhradních rodin. V roce 2008 byla pěstounská péče jako forma umístění dítěte do náhradní péče zrušená. Ve skutečnosti v Rusku existují tři formy náhradní rodinné péče: osvojení, které je prioritou podle ruské legislativy; opatrovnictví a poručnictví. Ovšem 80% dětí, které byly odloučeny od rodin, bývá zpravidla umístěno do ústavní výchovy. Na základě těchto údajů si můžeme myslet, že hodnota soukromí a autonomie rodin ve výchově dětí má minimální význam pro většinu specialistů rodinné politiky v Rusku.

Podle výsledků našeho průzkumu v České republice Češi častěji podtrhují hodnotu práva na soukromí. Více než dvě třetiny dotázaných vyjádřilo názor, že konflikt mezi bezpečností dítěte a jeho právem na autonomii (právem rodiny na soukromí) je ve výchově dětí nejdůležitější. Např. v Rusku jenom 15% lidí podporuje stejný názor. Taková vysoká míra citlivosti k problému ukazuje, že se Češi snaží najít rovnováhu mezi zájmy dětí a zájmy rodičů, chápou, že tyto zájmy mohou být v konfliktu, a ten konflikt nemá jednoduché řešení.

Zkušenost z Ruska ukazuje, že v systému, který je směřován především na bezpečnost dítěte, není pro pěstounskou péči vhodné místo. Cílem pěstounské péče je dosažení dvou cílů: zajištění bezpečnosti dítěte na určenou dobu a zajištění jeho autonomie.

Pěstounská péče se volí ze dvou důvodů:

1. Je lepší než dětský domov pro dítě, které čeká na zlepšení podmínek života v původní rodině
2. Je lepší, než dětský domov pro dítě, které čeká na osvojení

Pěstounská péče je forma péče, která dovoluje umístit dítě pod kontrolu služeb s výhledem budoucího dlouhodobého umístění do rodiny, původní nebo náhradní. Na rozdíl od dětského domova, pěstounská péče dovoluje sdružovat řešení obou úkolů: zajištění bezpečnosti dítěte i autonomie, protože dítě je umístěno do rodinného prostředí, a ne do instituce. I přes to, že dle stávající legislativy pěstounská péče není stejná rodinná forma umístění dítěte jako osvojení nebo opatrovnictví. Mělo by jít o přechodné umístění, které má smysl hlavně tehdy, když systém sociálně právní ochrany dítěte směřuje k lepší prevenci rodinné krize a návratu dítěte do původní rodiny. V souladu s tím výkonnost pěstounské péče závisí na stupni rozvoje systému prevence krize a podpory rodin a také na uskutečnění obou úkolů, tj. zajištění bezpečnosti dítěte a podpora autonomie rodiny.

Nemůžeme ohodnotit efektivitu pěstounské péče mimo sledování celého cyklu zasahování do rodiny. Zasahování do rodin s dětmi může být definováno jako kontinuita tří navzájem spojených stupňů intervence služeb a odborníků:

1. Prevence rodinné krize a zhoršení podmínek života dítěte přes optimalizaci rodinného prostředí, podpora plnění rodičovských funkcí, zajištění kooperace mezi rodinami a službami.
2. Krizová intervence (anti-krizové zasahování) – když rodičovská péče nestačí nebo nekoresponduje se zájmy dětí, když rodiče dopustí zneužívání a zanedbávání dítěte.
3. Podpora rodin a dětí po krizi – sledování dítěte a rodiny po rozhodnutí po krizové intervenci, například pozorování rodiny jako rizikové skupiny, umístění dítěte do náhradní péče (když není možno ponechat je v původní rodině).

Ideální obrázek rodinné politiky se jeví jako priorita prvního stupně nad dalšími – kdy sociální služby jsou schopny zasáhnout do rodin včas a zachránit je. Ale žádná země ani žádná sociální služba není pojištěná před nutností zasáhnout do rodiny, která se nachází v krizi a potřebuje intenzivní intervenci do života dítěte i rodičů. Nicméně většina zemí používá jako kritérium efektivity své rodinné politiky zmenšení počtu dětí, jež jsou odloučeny od své rodiny. Podle tohoto kritéria má Česká republika v současné době velký problém kvůli počtu dětí v ústavěch.

Každý z výše uvedených tří stupňů *intervence* potřebuje právní regulaci - normy a zákony, které definuje cíle zasahování, kritéria zasahování a hodnocení efektivity zásahů; vlastnosti různých typů rozhodnutí o umístění dítěte; pravomoci a zodpovědnost sociálních služeb. Legislativa může lépe nebo hůře řídit každý stupeň a zajišťovat (nebo nezajišťovat) kontinuitu mezi stupni zasahování. Dokonce ani v případě legislativy, která je směřovaná na všechny stupně cyklu a jejich kontinuitu, nestačí mít jenom správnou právní regulaci zasahování do rodin. Dobré fungování právních norem souvisí s organizačním uspořádáním sociálně-právní ochrany dětí. A toto organizační uspořádání musí odrážet dilema „**Bezpečnost dítěte vs.**

Autonomie dítěte a rodiny“. Podstatnou úlohu mají také názory odborníků – ti, například ve Velké Británii, USA či Finsku, mají obrovský vliv na transformaci legislativy a organizační uspořádání diskuze pomáhajících specialistů o rozvoji sociálně-právní ochrany dětí.

Úroveň prevence krize

Dokud prevence rodinné krize funguje správně, pěstounská péče má smysl. Kdyby existovala možnost návratu dítěte do původní rodiny, profesionální krátkodobá pěstounská péče je optimální způsob jak zajistit přechodný pobyt dítěte v souladu s kriteriem bezpečnosti. Avšak možnost sanace původní rodiny tak, aby se do ní mohlo dítě vrátit, ovšem souvisí s úrovní poskytování služeb celým rodinám. Není možné se soustředit pouze na problémy dítěte.

Preventivní práce a její hlavní směry mohou být definovány v legislativě – zákon vymezuje standardy a cíle prevence krize v rodinách. Zákon vymezuje seznam situací, v nichž rodina nebo dítě potřebují pomoc. Tyto definice se stávají základním vodítkem při zasahování do rodin.

Můžeme vymezit několik směrů prevence rodinné krize, které potřebují právní regulaci:

- Sbírání informací a monitoring rodin a dětí krizové skupiny (legitimita kritérií vyhledání rodin a dětí vyžadujících preventivní kontrolu; splnění zásady konfidenciality při sbírání informací; identifikace organizací a služeb, jimž je povoleno či nařízeno sbírat informace a provádět monitoring situace rodin);
- Provádění akcí obecné prevence (podpora volného času dětí a rodin, vývoj systému středisek denního pobytu dětí – v legislativě musí být seznam služeb zodpovědných za organizaci volného času, zdroje financování této práce, pravidla na poskytování licence služeb);
- Direktivní podpora rodin - poradenská, finanční a jiná pomoc rodinám a dětem (legislativa určuje, za jakých okolností musí rodiny nabízenou pomoc či službu akceptovat, dále určuje též právo na získání pomoci, právo být informován o možné pomoci, a regulaci zasahování služeb do života rodin).

V České republice se prevence zajišťuje jak obecnými právními normami, tak i **Zákonem o sociálně-právní ochraně dětí** (359/1999 Sb., ve znění pozdějších předpisů). Zákon o sociálně-právní ochraně dětí je směřován k podpoře všemožných aktivit pro záchranu rodin a dětí v původních rodinách (§1, «od. » 3). Priorita výchovy dítěte v původní rodině koresponduje s ustanoveními Zákona o rodině, 1999. Nepochybně tato základní vlastnost české legislativy vytváří předpoklady pro užitečnou profylaktickou činnost. Toto například není zakotveno v ruské legislativě, která dává přednost pomoci dítěti před pomocí celé rodině. Podružnost

pomoci rodině je typická vlastnost politiky, která je hodně soustředěná na bezpečnost dítěte a ovlivňuje i právní regulaci.

Ještě jedna pozitivní vlastnost české legislativy, která reguluje stupeň prevence krize, je transparentní způsob přijetí rozhodnutí na tomto stupni zasahování do života rodin. Základním mechanismem je soudní rozhodnutí a rozšířené zasedání speciální komise. Jenom soud a komise mohou přijmout rozhodnutí o nutnosti preventivního zásahu. Jelikož se hlavními činiteli ochrany práv dětí uznávají městské státní správy, rodiče se mohou v případě nesouhlasu s jejich činností u soudu odvolat. To znamená, že moderní česká legislativa dává řadu základních zásad přístupu k zasahování, jež je soustředěno na problémy celé rodiny, nejenom dětí. Ačkoliv ani tyto základy nestačí k vyhodnocení a k následnému zasahování do života rodiny pro naplnění přístupu zaměřeného na rodinu.

Již analýza toho, jak česká legislativa definuje cílové skupiny prevence, ukazuje na nedostatky existujících forem preventivní činnosti. Zákon definuje čtyři typy dětského chování, které vyžadují odbornou intervenci. Definování těchto cílových skupin jasně ukazuje na to, že česká legislativa více popisuje intervenci po krizi, než profylaktickou (primárně preventivní) práci s rodinami a dětmi. Ačkoliv cílové skupiny korespondují s úkolem intervence po krizi (když už děti mají zkušenost s odloučením a bezdomovstvím), aktivity, jež navrhuje legislativa, jsou směřovány k cíli profylaktické práce. Ale také významná část zákona je soustředěná na regulaci různých forem umístění dětí po krizi – jednotlivé části zákona definují podmínky pro využívání různých typů náhradní rodinné péče, ústavní výchovy a kontrolu rizikových rodin. Takový stav zákona, jenž reguluje prevenci rodinné krize, dává podněty k zamyšlení nad tím, zda je koncept primárně preventivní práce s rodinami dostatečně vypracován.

Pokud regulace prevence koresponduje s úkolem intervence po krizi, jaké jsou ukazatele výkonnosti prevence rodinné krize? Statistické údaje posledních let nás přesvědčují o zřejmé neúčinnosti systému prevence krize v rodinách. Od roku 1989 do současnosti počet dětí, které byly umístěny do ústavní péče, stoupl z 18 964 dětí na 24 517. V porovnání s rokem 1989, kdy na sto tisíc nezletilých bylo v ústavní péči 682 dětí, v roce 2006 byl počet dětí v ústavech více jak dvojnásobný - 1313 dětí. Toto číslo je mnohem vyšší než v jiných zemích Východní Evropy. Na začátku devadesátých let byl počet dětí v ústavní péči vyšší jenom v Rumunsku a Bulharsku. Česká republika dosáhla nezávislosti spolu s vysokým počtem dětí v ústavní péči, a byla na druhém místě v žebříku zemí Evropy podle počtu dětí v ústavech a institucích.

Špičky růstu počtu dětí v institucích spadají do let 1992 až 1997 a také do let 2000, 2004 a 2006. Zatímco se v kojeneckých ústavech počet dětí zmenšil během uplynulých 17 let téměř dvakrát, v dětských domovech se zvýšil na čtvrt. Stejně jako v Rusku, i v ČR se věk dítěte stává důležitým faktorem z hlediska možnosti jeho umístění do náhradní rodiny. Starší děti se častěji dostanou do ústavní péče než mladší. Zdravotní stav dítěte má také vliv na typ jeho umístění - od roku 1989 do roku 2006 vzrostl počet dětí s tím nebo jiným typem handicapu -

z jedenácti tisíc v roce 1989 na třináct tisíc sto čtyřicet pět v roce 2006. Počet dětí v ústavěch v České republice je velmi podobný případům v Polsku a Rusku, a je diametrálně odlišný od situace na Slovensku, v Maďarsku, Rumunsku a Bulharsku, kde je počet dětí v ústavní péči mnohem menší, a umístění do rodinné péče se koná častěji.

Růst počtu dětí staršího věku a dětí s různými typy handicapu, které jsou umístěny do ústavní péče, svědčí o tom, že existující systém prevence rodinné krize není dostatečně efektivní. Potvrzuje se to i tím, že vzrostl počet dětí, které byly umístěny do příbuzenských rodin, ale už nebyly navraceny do rodin původních. V rozmezí let 1993 až 2005 se počet těchto dětí zdvojnásobil, z 691 na 1251. Taky se zvýšil počet dětí, které byly umístěny do pěstounské rodiny nebo rodiny opatrovníka. Lze sledovat zvýšení zájmu lidí, kteří se chtějí stát náhradními rodiči. Také existuje souvislost mezi zvýšením počtu dětí v institucích a zmenšením počtu lidí, kteří chtějí přijmout dítě do rodiny. Během 17 let po sametové revoluci vzrostl počet dětí, které umístili do rodin v porovnání s celkovým počtem dětí v náhradní péči: z 55% v roce 1989 na 63,6% v roce 2006. Ale počet dětí, které byly z rodiny odebrány, se nezmenšil.

Legislativa takových zemí jako například Velká Británie, země Skandinávie a Německa, reguluje zodpovědnost sociálních služeb a zahrnuje sankce vůči nim za nadměrné nebo nedostatečné intervence na úrovni prevence. V České legislativě tento směr není příliš rozpracovaný. Mezinárodní normy, konkrétně, rozhodnutí Evropského soudu pro lidská práva, operují s takovým kriteriem jako **vyčerpání možností zásahu služeb**. Kdyby se státní instituce rozhodly odloučit dítě od rodiny nebo omezit rodičovskou zodpovědnost, či dokonce zbavit rodiče zodpovědnosti, tak organizace, které kontrolují činnost služeb sociálně - právní ochrany dětí, musí ohodnotit aktivity rozhodujících služeb v procesu zasahování do rodiny. Pokud služby nevyužily všechny možnosti, aby dítě zůstalo v rodině, ponesou za to odpovědnost – např. zaplatí pokutu nebo někdo z participujících odborníků může přijít o práci.

Prevence krize je založena na intervenci, která se zaměřuje na celou rodinu. Země, jež implementují takový přístup, v rámci legislativy v první řadě regulují respektování souhlasu či odmítnutí pomoci ze strany sociálních služeb rodinou. V případě souhlasu rodiny s poskytováním služeb to nevyhnutelně vede k zesílení kontroly nad rodinou, a proto zákon musí regulovat právo rodiny na diskretnost. Služby musí jenom po domluvě s rodinou nebo v jasně definovaných situacích informovat např. policii, státního zástupce a jiné sociální služby o problémech v rodině. Když rodina odmítne navrhovanou pomoc služeb, služby mohou používat tento fakt v situaci krizové intervence jako kriterium vyhodnocení schopností rodičů starat se o dítě.

Nedostatky právní regulace preventivní práce s rodinami a dětmi by měly vést k zamyšlení nad tím, co je hlavní příčinou umístění velkého počtu dětí do institucionální péče. Tradiční přístup podtrhuje úlohu chudoby, špatných ekonomických podmínek a sociálního vyloučení. Ale tyto kontexty ovlivňují veřejný život ve všech historických dobách. Proč v zemích se

stejnou úrovní všeobecných sociálních problémů je různý počet dětí v institucích? Myslím, že otázka má základ v analýze činnosti státních správ a sociálních služeb. Nadměrná nebo nedostatečná intervence je hlavním zdrojem vyššího počtu dětí v ústavní péči.

Analýza nedostatku regulace činnosti služeb na stupni preventivní práce s rodinami a dětmi objasňuje důvody, proč se počet dětí v institucích nezmenšuje. Protože krizová intervence má mezery a funguje spíše jako systém trestání rodičů, než jako systém vhodnějších nápravných zásahů do života rodin.

Krizová intervence v rodinách

Krizové zasahování potřebuje důsledné definování zodpovědných a zmocněných služeb a odborníků rozhodovat během krizové situace. Takovými službami mohou být státní úřady, státní zastupitelství či soud. Zákon vymezuje zodpovědnost a pravomoci služeb, které zasahují do rodin v krizi. Např. v České republice funguje dost komplikovaný systém, podle kterého několik institucí má právo a zodpovědnost zasahovat do rodin v situaci ohrožení dětí. Policie má pravomoc v případě domácího zneužívání dítěte uskutečnit řadu kroků, které jsou směřovány ke zmenšení rizik zneužívání: zakázat přístup do bytu tomu, kdo je obviněn ze zneužívání; omezit komunikaci mezi obětí a zneužívajícím; zadržet v předsoudní fázi řízení [Zákon o domácím násilí, 2006]. Policie může taky podat žádost u soudu, aby rodičovská zodpovědnost byla omezena. Skutečná úloha policie v České republice je velmi podobná situaci v Rakousku.

Krizové zasahování do rodin, které vychovávají dítě, se vždycky pojí s dětmi a rodiči. Zkušenost z různých zemí ukazuje, že konečné rozhodnutí o úrovni krizové intervence (jedné instance nebo řady mezi sebou spojených instancí) je složeno ze tří prvků:

- zasahování do života dítěte
- zasahování do života rodičů
- typ komunikace mezi rodiči a dětmi

Služby mohou pro dítě udělat následující (seřazeno podle stupně odloučení od původní rodiny):

- odloučit dítě a umístit do ústavu
- odloučit dítě a umístit do náhradní rodiny
- odloučit dítě a přechodně umístit do příbuzenské rodiny
- ponechat dítě v původní rodině
- kvazi-odloučení nebo kvazi-výchova dítěte: dítě tráví určený čas v ústavu, například, během dne nebo tam spí, ostatní čas může trávit spolu s rodiči a rodinou. Toto opáření funguje například ve Velké Británii, když jeden s rodičů má nařízené omezení komunikace s dítětem

Míra a rozsah způsobů zasahování do života dítěte záleží na tom, kolik různých forem náhradní péče a umístění do náhradních rodin v systému funguje.

Rodinám mohou služby pomoci s následujícími opatřeními:

- zahájení trestního stíhání na podnět policie nebo soudu, omezení rodičovské zodpovědnosti na určenou krátkou dobu a příprava žádosti u soudu na rozhodnutí na dlouhou dobu (tzv. předběžné opatření)
- omezení rodičovské zodpovědnosti v určené sféře života dítěte
- ochranná intervence (například léčení ze závislosti na návykových látkách, konzultace s psychologem, terapie) a ustanovení kontroly plnění předepsané intervence s podmínkami formální zodpovědnosti v případě, když se rodič vyhýbá intervenci
- doporučení a poskytování služeb pro rodinu a děti – zde je právem rodiče přijmout nebo odmítnout poskytovanou pomoc, ale v případě zhoršení situace v rodině může systém použít fakt odmítnutí pomoci proti rodičům

Komunikace rodičů a dětí může být definovaná podle varianty zasahování do života rodiče a dítěte. V mnoha zemích zákon omezuje aplikaci zákazu na komunikaci mezi rodičem a dítětem. Naopak, v rozvinutých zemích můžeme sledovat tendenci dávat původním rodičům šanci na komunikaci s dítětem i po zbavení rodičovské zodpovědnosti. Ale v České republice má tato tendence jinou historii – za první republiky byla rodinná politika soustředěná na zachování dítěte v rodině, optimálně v příbuzenské rodině. Jenom v době intenzivního vlivu socialistického přístupu k výchově dětí měla přednost ústavní péče. Ale akademická komunita tomu velmi úspěšně odporovala. To je jedna z hlavních specifických vlastností české rodinné politiky, že sociálně právní ochrana dětí nemůže oddělit zbavení rodičovské zodpovědnosti a plné ukončení práv původních rodičů, které dává šance rodině na obnovu. Nyní jsou v České republice obě formy smíchané, protože neexistuje úplně jednoznačná definice takových forem jako osvojení a pěstounská péče. Z toho důvodu musíme říci, že tlak zkušeností jiných zemí se může jevit jako neadekvátní – např. Velká Británie rozvíjí trend zajištění práv původních rodičů na komunikaci s dítětem i po zbavení rodičovské zodpovědnosti, ale dříve bylo ve Velké Británii toto právo naopak extrémně omezeno:

- absolutní zákaz komunikace rodičů a dítěte
- pravidelná komunikace na určenou krátkou dobu (například, dvakrát o měsíc po dvě hodiny)
- pravidelná častá krátkodobá komunikace
- pravidelná dlouhodobá komunikace
- neomezená komunikace

Přítomnost odborníka může být nezbytnou podmínkou vzájemného setkání rodiče a dítěte.

Výše uvedené varianty zasahování do života rodiče, dítěte a jejich komunikace během krize obsahují spektrum různých způsobů rozhodnutí v extrémní situaci. Čím více variant zasahování funguje v praxi, tím více existuje záruk, že dítě může být v budoucnosti vráceno do své původní rodiny. A naopak, čím méně je takových variant, tím pravděpodobněji dostane přednost ústavní péče jako prostředek řešení problémů rodiny.

Co také může být faktorem rozvoje krizové intervence ve směru humanizaci práce s rodinami? Za prvé, jak oba úkoly, tj. zajištění bezpečnosti dítěte a obhajoba soukromí rodin, jsou reprezentovány v organizaci sociálně právní ochrany dětí: jak organizace a služby implementují tyto úkoly, existuje tendence lepšího zajištění jednoho úkolu před druhým. V případě že systém je zaměřen na oba úkoly, odborníci nepřipustí nadměrné a nečasné zasahování do života rodin. Právě pěstounská péče je prvek takového systému, který je zaměřen na možnosti zajištění bezpečného kontaktu dítěte a rodiče během krize, minimalizuje stres kvůli odloučení dítěte od původní rodiny a podporuje kontinuitu mezi krizovou intervencí a post-krizovou rehabilitací. I když systém sociálně právní ochrany dětí nemá tento směr, to znamená, že krátkodobá pěstounská péče nemůže najít své místo a bude „bludičkou“ mezi různými jinými formami umístění dítěte do náhradní péče.

Na právní úrovni moderní česká legislativa spojuje stupeň omezení práv rodičů se zdroji neplnění rodičovských povinností a externími překážkami před implementací rodičovských povinností. Legislativa také vysvětluje vazbu mezi formami umístění dítěte a formami limitování rodičovské zodpovědnosti, které následují po krizi v rodině.

Pozastavení rodičovské zodpovědnosti v situaci, kdy z objektivních důvodů rodič nemůže plnit své povinnosti – podle zákona práva rodiče mohou být na určitou dobu převedena na poručníka (§34, od. 2, §44 od. 1, §78 Zákona o rodině). O pozastavení rodičovské zodpovědnosti a návratu zodpovědnosti rozhoduje soud. Experti tvrdí, že se tato forma příliš nevyužívá. Od roku 1994 do 2007 takových případů nebylo více jak 40 za rok. Poručnictví je přežato z německé legislativy.

Omezení rodičovské zodpovědnosti (§44, od. 2) může být zrealizováno, když rodič neplní své povinnosti v určité sféře výchovy dítěte, zdroje problémů mohou být různé. Nejčastěji tato forma omezení koresponduje se s řízením o majetku dítěte. V takových případech může být zodpovědnost převedena na příbuzné, např. na prarodiče.

Zbavení rodičovské zodpovědnosti se používá, když se chování rodičů definuje jako zneužívání nebo zanedbávání, též při úmyslném trestném činu proti svému dítěti či zneužívání svých dětí mladších patnácti let, popřípadě dopuštění se trestného činu jako spolupachatel, návodce či pomocník trestného činu spáchaného jeho dítětem. (§44, od. 3, 4).

Také existuje možnost zbavení rodičovské zodpovědnosti na základě dobrovolného souhlasu původních rodičů.

Na rozdíl od Ruska v České republice má přednost soudní rozhodnutí pro všechny typy rozhodnutí o omezení rodičovské zodpovědnosti a odloučení dítěte od rodiny.

Od roku 2001 můžeme v České republice sledovat tendenci k poklesu počtu soudních rozhodnutí o umístění dětí do ústavní péče, v roce 2001 takových rozhodnutí bylo 1755, v roce 2006 1422. Ale počet dětí, jež byly umístěny do institucí, se naopak zvyšuje. To znamená, že děti, umístěné do ústavní péče pravděpodobně ztratí šanci na umístění do rodinné péče. Počet případů anulace rozhodnutí o umístění dítěte do ústavní péče ukazuje na to, že návrat dítěte do původní rodiny nebývá pravděpodobný. Vývoj umístění do rodin není udržitelný - za posledních patnáct let můžeme pozorovat několik vrcholů a pádů počtu dětí, umístěných do náhradní rodinné péče (pěstounské nebo osvojení). Také vývoj pěstounské péče nekoresponduje s vývojem osvojení – vrcholy počtu dětí umístěných do pěstounské péče, a vrcholy umístění do osvojení lze pozorovat v různých dobách. V letech 1992 až 2000 byl dosažen největší počet dětí a rodin, které byly sledovány sociálními službami. V roce 2000 byla tato tendence možná spojena se zavedením nových norem v rámci Zákona o sociálně-právní ochraně dětí. Dá se soudit, že právní zajištění ochrany práv dětí a rodičů se v Čechách se skutečně vyznačuje výraznou kontinuitou mezi stupněm krizové intervence a post-krizové práce s rodinami a dětmi. Regulace rodičovských práv povoluje dávkovaně využívat omezování rodičovské zodpovědnosti a udržovat šance rodiny na sanaci a návrat dítěte do původní rodiny. Po přijetí Zákona o sociálně-právní ochraně dětí se během tří let zmenšoval počet případů zbavení rodičovské zodpovědnosti po poskytování státních správ. Před přijetím Zákona v roce 1999 počet takových žádostí od státních úřadů sestával z 311 případů, ale po uvedení zákona v platnost můžeme naopak sledovat klesající tendenci na 213 případů v roce 2002. Ale od roku 2002 je opět pozorován růst rozhodnutí o odloučení dítěte od rodiny z 281 na 289 případů. Po přijetí Zákona o domácím násilí se zvětšil počet případů odloučení po iniciativě policie.

Ve většině případů soud zachovává právo rodičů komunikovat s dětmi – rozhodnutí soudu umístit dítě do pěstounské rodiny může být argumentováno tím, že podmínky pěstounské rodiny korespondují s úkolem podpory pravidelného kontaktu dítěte s biologickými rodiči: jestliže dítě bylo umístěno do náhradní rodinné péče, je snazší zajistit komunikaci mezi dítětem a biologickým rodičem.

Uspořádání úkonů odloučení a návratu dětí definuje transparentnost a stabilitu systému kontroly rodin, a taky dává záruku zajištění práv rodičů a dětí. Nejdůležitější podmínkou efektivity procedur odloučení a návratu je za základ bráno soudní rozhodnutí. Také musíme pozorovat spojení mezi procedurou odloučení dítěte a zbavení rodičovské zodpovědnosti. V České republice jako v mnoha jiných zemích odloučení neznamená jednoznačný důvod pro zbavení rodičovské zodpovědnosti, ale například v Rusku odloučení často automatické přerůstá do procesu zbavení rodičovských práv.

Přesto musíme konstatovat, že spektrum krizové intervence v České republice je limitováno, a v tomto limitovaném seznamu existuje i odloučení dítěte na neurčenou dobu a omezení rodičovské zodpovědnosti. V tomto případě pěstounská péče ztrácí jeden ze svých hlavních smyslů – pomoci překlenout dobu, než se dítě bude moci vrátit zpět do své rodiny.

Post-krizová intervence rodin a dětí

Předělová čára mezi různými formami umístění dětí může být definovaná podle konfliktu dvou nejpodstatnějších zásad ochrany práv dětí – práva na bezpečnost a práva na autonomii. Neexistuje žádná ideální forma umístění dítěte, která by zcela vyhověla oběma kritériím, bezpečnosti a autonomii. Jedna skupina forem (osvojení a návrat dítěte do původní rodiny) mají svým etickým základem hodnotu soukromí a citové vazby mezi rodiče a dítětem. Podmínky osvojení a vlastní rodiny nejlepším způsobem zajišťují autonomii a respektování soukromého života. Ale pěstounská péče a ústavní péče dávají přednost bezpečnosti dítěte a kontrole jeho výchovy. Výběh ve prospěch jednoho ze dvou přístupů je komplikovaná otázka. Proto organizace sociálně právní ochrany dětí musí zahrnovat různé formy umístění dětí, v rozvinutých zemích systém ochrany zájmů dětí většinou obsahuje různé formy umístění dítěte po jeho odebrání z rodiny.

Za klíčové kritérium efektivity rodinné politiky na stupni post-krizové intervence můžeme považovat možnosti a aktivní vhodné využívání různých forem umístění dítěte. Vazba mezi náhradní rodinnou výchovou a ústavní výchovou má velký význam za situace, když hodnota rodinné výchovy vzrůstá a stává se prioritou. Ústavní péče je považována za vynucenou či nouzovou formu péče o děti. Zvýšení možností transferu většího počtu dětí k umístění do rodin (původních či náhradních) se stává ukazatelem efektivity rodinné politiky.

Rusko a Česká republika mají nějakou formu umístění dítěte, která se podle legislativy považuje za upřednostňovanou před jinými. V Rusku je to osvojení, v České republice je takovou prioritní formou opatrovnictví či pěstounská péče v příbuzenské rodině.

Osvojení je jedna z těch forem umístění dítěte, která vykazuje největší problémy systému ochrany práv dětí. Stačí zřejmý pohled na statistické údaje, abychom pochopili, že osvojení nepřispívá k řešení problému zmenšení počtu dětí v institucích. Od roku 1989 do roku 2006 byl počet dětí v rodinách osvojitelů poloviční ve srovnání s počtem dětí, které byly umístěny do opatrovnických a pěstounských rodin. Procedura získání práva na osvojení dítěte je velmi komplikovaná a trvá přibližně 10 měsíců. Navíc budoucí osvojitelé mohou dlouho čekat na dítě, které by odpovídalo jejich představám a zároveň bylo právně volné (tj. jeho biologičtí rodiče se dobrovolně zřekli nebo byli soudně zbaveni rodičovských práv). Potíže s osvojením a nesrozumitelnost statusu pěstounské péče někdy transformují pěstounskou péči v kvazi-osvojení. Takový status pěstounské péče se stává zdrojem mnohých problémů. Pěstouni se mnohdy považují za osvojitele, proto odmítají zasahování služeb, což je normální reakce pro

osvojitele. Pěstouni také mohou odmítat kontakt a komunikaci dítěte s biologickými rodiči, co je adekvátní u osvojitelů, ale ne úplně vhodné v pěstounské péči.

Pěstounská péče má mnohonásobný význam, dá se říci, že zastupuje či napodobuje všechny jiné formy umístění dítěte: existuje pěstounská péče jako rodinný dětský domov, profesionální pěstounská péče a pěstounská péče jako opatrování a atd. Pěstounská péče však stále nenalézá své místo a osobní význam, neboť většinou nenaplnuje svůj hlavní cíl - dočasné umístění dítěte do náhradní rodiny s perspektivou návratu do původní rodiny. Odpovědi pěstounských rodičů na otázky našeho dotazníku přesvědčují o tom, že pro ně není jednoduché definovat svou úlohu v životě dítěte. Třetina dotázaných v první řadě podtrhuje sociální blahobyt dětí – zajištění jejich práva na vzdělání, ochranu zdraví, a sociální podporu od státu. V současnosti náhradní rodiče ukazují na nedostatečnou aktivitu služeb v zajištění těchto práv. Taková kombinace pohledů může být definována jako připravenost nemít důvěru ke státním úřadům - rodiče vědí, co potřebují od úřadů, ale nemají garanci, že se jim toho dostane.

Pozice „profesionálních“ rodičů častěji patří tímto rodičům, kteří mají letitou zkušenost s výchovou přijatých dětí. Můžeme předpokládat, že zkušení náhradní rodiče už mají (negativní) zkušenost z komunikace s pedagogy a mezerami sociální podpory od státu. Zkušení si rodiče vypracují svůj způsob zvládnání řešení problémů – semknutí rodiny kolem problémů dítěte, a vzájemná podpora mezi rodiči a neziskovými organizacemi. Pozitivní vlastností takového přístupu se stává vzájemné chápání mezi dětmi a rodiči, neformální sociální síť, kterou si náhradní rodiče vytvářejí jako alternativu k nedostatečné podpoře od státu. Tento přístup má svoji také negativní stránku, např. potíže ve vztazích se státem. Mezi zkušenými rodiči je přibližně polovina z nich připravena být profesionálními pěstouny: mají zájem a smysl pro komunikaci s původními rodiči a příbuznými dítěte a dívají se na pěstounství jako na dočasné umístění dítěte, pro které je podstatné mít možnost návratu do původní rodiny.

Zajímavé je to, že náhradní rodič bere tuto pozici za svou ne od začátku výchovy přijatého dítěte, ale až během dospívání dítěte, po sbírání zkušeností řešení problémů v rámci komunikace s odborníky (lékaři, pedagogové a pomáhající odborníci). Můžeme předpokládat, že rozšíření profesionálního přístupu k pěstounské péči záleží na možnosti využívat zkušeností těchto rodičů, kteří mají vývoj od kvazi-osvojení do profesionálního pěstouna už za sebou. Odborníci ve sféře vývoji pěstounské péče mohou vypracovat speciální program supervizí a spolupráce zkušených pěstounů s pěstouny začátečníky. Největší potíže v definici svého přístupu a největší nejistota či vnitřní konflikty se objevují mezi rodiči, kteří přijali do pěstounské péče dítě starší pěti let a mají zároveň svoje biologické děti. 60% těchto rodičů si nemůže vybrat, co je za dané situace důležitější – zda citová vazba nebo důsledná přísnost, jak mají postupovat v kontaktech s původní rodinou dítěte a co mohou potřebovat od sociálních služeb atd. Třetina respondentů odmítla dát přednost pochopení práv dětí a vypracovat definici „slušného rodičovství“. Shromážděné údaje

nestačí, abychom učinili závěr, že náhradní rodiče (pěstouni), kteří mají zároveň i svoje biologické děti, potřebují speciální přístup a podporu odborníků, ale rozhodně je potřeba více zkoumat a sledovat potřeby takovýchto rodin.

Biologičtí rodiče, kteří vychovávají zároveň děti v pěstounské péči, mají na rozdíl od „pouze“ biologických či „pouze“ pěstounských rodičů těžkosti v definování svého názoru na kritéria adekvátního plnění rodičovské zodpovědnosti („slušné rodičovství“). Tyto těžkosti bezesporu komplikují utváření vztahů mezi rodiči a dětmi. Mezi rodiči - pěstouny, kteří vychovávají jenom přijaté děti, se většina přiklání k názoru, že slušný rodič není ten, který pro své dítě dělá všechno, ale ten, kdo mu může dát příležitost vzájemné citové vazby. Tito rodiče se nesnaží vyhrát mistrovství v soutěži nejlepších rodičů, ale přednostně pečují o dobré vztahy. Avšak rodiče, kteří mají děti svoje i přijaté, se nemohou rozhodnout, co je pro ně důležitější, zda být přísní a nutit dítě dosáhnout co nejlepších výsledků podle pohledu výkonově zaměřené společnosti nebo dítě spíše chápat a prožívat spolu s ním jeho život.

Podstatné je, že transformace systému sociálně právní ochrany dětí musí obsahovat důslednou reformu ústavní péče. Majorita zemí má ústavní péči – dokonce blahobytné země jako Dánsko nebo Velká Británie mají program rozvoje ústavní péče. Pokud pěstounská péče je formou, která podporuje rovnováhu mezi hodnotami bezpečnosti dítěte a jeho autonomii, optimální ústavní výchova je nejlepším způsobem rychlého zajištění bezpečnosti pro dítě, které je týrané, zneužívané nebo má jinou negativní sociální zkušenost a potřebuje speciální odborný zásah do svého emočního stavu. Problém zemí, ve kterých je počet dětí v ústavu vysoký (k této skupině zemí patří Polsko, Česko a Rusko) však nespočívá v existenci dětských domů jako takových, ale ve využívání ústavní péče jako universální formy umístění dětí.

Efektivní vývoj pěstounské péče potřebuje přesné definování cílů a kritérií využívání pěstounské péče a jiných forem umístění dítěte jako míry krizové intervence. Reaktivní porucha schopnosti dítěte k vytvoření citové vazby (jako důsledek traumatických zkušeností) a starší věk dítěte se mohou stát důvodem k umístění dítěte do ústavní péče a intenzivního zasahování odborníků. Ústavní péče a pěstounská péče vytvářejí podstatný směr sociálně právní ochrany dětí – zajištění bezpečnosti dítěte, ale tím způsobem, který nezmenšuje šance dítěte vrátit se v budoucnosti do své rodiny nebo být umístěno do rodiny náhradní.

Tudíž nejdůležitější podmínkou vývoje pěstounské péče a jiných forem umístění dětí se stává rozvoj všech způsobů pomoci dětem v situaci rodinné krize, a transformace vztahu mezi různými formami pomoci ve prospěch rozhodnutí dilematu bezpečnosti dítěte nebo autonomie a soukromí rodin a dětí.

Tabulka 1: Formy umístění dětí podle typu rozhodnutí dilematu bezpečnost dítěte nebo autonomie a soukromí rodin a dětí

Formy umístění, podporující cíl zajištění bezpečnosti dítěte	Formy umístění, podporující cíl zajištění autonomie a soukromí života rodin a dětí
--	--

Ústavní péče (dětské domovy, speciální střediska pro děti s traumatickou zkušeností – krizová centra)	Osvojení jako komplexní náhrada biologické rodiny
Pěstounská péče pro děti, čekající rozhodnutí o umístění na dlouhou dobu, nebo majících šance na návrat do původní rodiny, a také potřebujících doprovod od odborníků	Opatrovnictví a poručenství jako formy zajištění péče příbuznými dítěte.

Závěr

Růst počtu dětí, které byly odloučeny od původních rodin a umístěny do náhradní péče, potvrzuje nedostatek efektivity současného systému sociálně právní ochrany dětí na různých stupních zasahování do rodin a života dítěte. Akceptace zvláštních zákonů, které regulují různé aspekty zasahování do rodin, nezajistí vypracování celistvého přístupu k rodinné politice. Česká legislativa podporuje významnou kontinuitu mezi krizovou intervencí a post-krizovým doprovodem. Ale mezi primární prevencí a krizovou intervencí je kontinuita nedostatečná. Vznik a podpora nových forem pomoci dětem a rodinám, například, profesionální pěstounská péče, zůstane ve vakuu služeb a institucí, když nestačí kapacita služeb, které pracují na stupně prevence krize a podporují varietu směrů krizové intervence.

Z hlediska rozvoje pěstounské péče považujeme za důležité, aby se zlepšily dosavadní podmínky v následujících oblastech:

- vývoj programů prevence, které dávají přednost zájmům celé rodiny, nejenom zájmům dítěte;
- zajišťování organizací a institucí, které brání rodiny před nadměrným zasahováním sociálních služeb;
- rozšiřování spektra metod a způsobů krizové intervence, rozvoj těch forem, které směřují k navrácení rodičovské zodpovědnosti a k návratu dítěte do původní rodiny
- transformace všech forem umístění dětí a rozdělování jejich cílů podle dilematu autonomie rodin a dětí vs. zajištění bezpečnosti dítěte

O autorce:

Mgr. Victoria Schmidt

Dlouhou dobu pracovala v Rusku v různých organizacích v programech doprovázení náhradních rodin a prevenci rodinné krize. Nyní je doktorandkou Fakulty sociálních studií Masarykovy university

Srdce nebo rozum?

Nezodpovězené dilema případu pěstounství v SOS dětských vesničkách

Mgr. Barbara Dobešová

Příspěvek se zastavuje nad úvahou, co obnáší role pěstounky v SOS dětské vesničce. Je to pnutí srdce či má člověk i racionální důvody pro to, stát pěstounkou? Jde o netradiční práci nebo specifickou rodinu? Dilema konceptualizuje do teoretických pojmů soukromé a veřejné sféry a sleduje mechanismus přiřazování rolí k těmto společenským prostorům. Úvaha je podpořena zkušenostmi samotných pěstunek ze SOS dětské vesničky. Závěrem je zjištění, že role matky-pěstounky připomíná institut „mateřské dovolené“, je rolí osobní, náročnou a podhodnocenou. Navrhuje sousloví veřejného mateřství, které pomáhá k uznání zásadního významu pro péči o děti a domácí práci, stejně jako zapojení mužů, což by mělo mít v konečném důsledku za výsledek genderově rovnocennější společnost.

„Srdce nebo rozum, co bylo vaší hlavní motivací pro přijetí dítěte do rodiny?“ Motiv předkládaného příspěvku jsem si dovolila vypůjčit z webových stránek Sdružení pěstounských rodin, kde v těchto dnech probíhá anketa s touto pozoruhodnou otázkou. Celá věc mne zaujala hned ze dvou důvodů – odpovědi byly vyváženě rozloženy do všech čtyřech nabízených variant – čtvrtina dotázaných odpověděla, že srdce, druhá se přiklonila k rozumovým důvodům, další čtvrtina se domnívá, že pravdou je spíše kombinace obou, poslední skupina se nad tímto nikdy neměla potřebu zamýšlet. Řešení v řeči šachu, ryze patové. Dalším důvodem, proč mne takto nastavený problém zaujal, je fakt, že obdobné dilema řeším poměrně dlouhou dobu v rámci svého vlastního projektu v SOS dětských vesničkách. Nepátrám zde po protikladu srdce a rozumu, ale po protikladu rodiny a práce, respektive zda je pěstounství rolí spíše osobní či profesní. Vzhledem k tomu, že profesionalizace pěstounské péče je aktuálně žhavým tématem, domnívám se, že tato práce by mohla být zajímavým příspěvkem do diskuze.

Jak jsem již předeslala, svoje úvahy zasazuji do sociologických konceptů soukromého a veřejného či protikladu osobního a profesionálního. Sociální vědy mluví o rozdělení moderního společenského prostoru na sféru soukromou (rodina) a veřejnou (práce, politika apod.) Tyto se navzájem vymezují, ale i ovlivňují, proto je nutno chápat tuto diferenciaci spíše jako dialektiku protikladů. Dále si všímáme, že charakteristika určitého prostoru ovlivňuje i charakter společenské role tomuto prostoru určené (Havelková 1995).

Jednodušeji řečeno je kulturní konstantou, že ženám je přisuzována role mateřská, pečující, mužům naopak role živitele rodiny. Toto schéma se snažím konfrontovat se specifickým příkladem rodiny v SOS dětské vesničce. Jádrem této rodiny je žena-pěstounka, která je zde zaměstnána, vzdělávána či hodnocena. Ptám-li se tedy po roli ženy-pěstounky v instituci SOS vesničky, hledám i ony přechody mezi soukromým a veřejným. Ptám se, zda je žádoucí či vhodné takovou roli nazývat profesionálním mateřstvím? Lze mateřství vůbec profesionalizovat?

Před tím, než přistoupím k vlastním poznatkům, mi prosím dovozte krátce představit několik teorií, ze kterých tato práce vychází. První inspirací jsou **feministické teorie**, které pracují s termínem genderové role (tj. role vázaná na pohlaví) a poukazují na fenomén „**vytlačení ženy z veřejné sféry**“. Toto tvrzení dokládám třemi autorkami: Badinter (1981) se domnívá, že role ženy je determinována statusem dítěte v dané společnosti, kde vzniká lokalizace ženské role právě do centra domácnosti. Za druhé je to Chodorow (1979), která poukazuje na fenomén přenosu pečovatelské role mezi generacemi žen, samy ženy jsou tedy strůjkyněmi toho, že dívky jsou vychovávány k roli mateřské, chlapci k té produktivní. Třetí, nejradikálnější autorkou je Pateman (1988), ta se domnívá, že manželství je důsledkem dělby práce podle pohlaví a odpovídá obecnému podřízení žen ve společnosti.

Druhým rámcem jsou **teorie individualizace**. Hned několik autorů si všímá změn, které přinesla tzv. modernizace společnosti (Beck, 1994; Giddens 2003; Lash, 1994; Lipovetsky, 2008; aj.). Zde je na místě stručná ilustrace tohoto procesu: V důsledku průmyslové revoluce došlo k významným společenským změnám. Společnost se přemísťuje do měst, průmyslová výroba do velké míry nahrazuje tradiční produkci, převládá racionální a sekulární uvažování a rychle se rozvíjí sociální struktura. Zásadními změnami prošly i tradiční společenské instituce jako rodina. Doba klade důraz na jedince, jeho individualitu a samostatnost. Individualizace společnosti je dominantní tendencí moderní doby, přestože mnoho autorů upozorňuje na zdánlivost tohoto osamostatnění jedince, společenské vazby a závislosti se neztrácejí, pouze mění svoji podobu (viz právě instituce rodiny). Nicméně je naším druhým a zásadním předpokladem, že **individualizace přinesla i možnost relativizace rolí**, tedy i těch genderových. Pro náš případ poukazují opět na tři aspekty těchto procesů: za prvé je to vyvlastnění prostoru soukromí skrze profesionální instituce vzdělávání a poradenství (Lipovetsky 2008, Beck 1994). Můžeme zde uvést jako příklad institucionální výchovu malých dětí v jeslích a školkách, rodinné či sexuologické poradenství. Za druhé je to samotná existence sociálního státu (De Singly 1993, Keller 2005), která zmírnila závislost jednotlivce na rodinných sítích; v dnešní době je již možné, aby žena vychovávala dítě sama. Posledním bodem se vše ale opět relativizuje, když autoři poukazují na fakt, že dualita rolí je stále vyžadována (De Singly 1993).

Nyní se od teoretické představy ženy uvězněné v soukromé sféře přemístíme do roviny praktické, analytické. Jak jsem uvedla v úvodu příspěvku, zabývám se tématem „mateřství v SOS dětských vesničkách“, kde také provádím výzkum. Z hlediska metody se

jedná o typ etnografického výzkumu - realizují hloubkové rozhovory s jednotlivými pěstovkami, svoje zjištění konfrontují pozorováním, mluvením s dalšími lidmi a zapojováním se do místního dění. Epistemologie projektu je blízká interpretativním přístupům k sociální realitě, nuže předpokládám, že realita a její významy jsou utvářeny, udržovány a reprodukovány prostřednictvím aktérů společnosti (Berger, Luckmann 1999). Jak tedy vytvářejí svůj svět samy pěstovky, jak chápou svoji roli ve vesničce?

Prvním z hlavních témat, které se objevovaly v rozhovorech, bylo „stávání se profesionální pěstovkou“. Pěstovky popisují náročnost přípravného kurzu (celkově se jedná o půlrok až rok života ženy, kdy musí zpřetrhat dosavadní vazby jak pracovní, tak mnohdy – s ohledem na lokalitu kurzu - i osobní). Primární úlohou kurzu je testování psychologického vybavení adeptky, dále pak její motivace, jsou připravovány na možné problémy. Tento kurz silně zasahuje do soukromí ženy, skrze emoce a empatii je zde formována identita matky. Jedná se o nepřenosnou a čistě individuální zkušenost, stejně jako v přípravě na biologické mateřství, respektive těhotenství, ke kterému jedna z nich kurz přirovnala. Typologie „přechodu k rodičovství“ (Rossi 1980) dává možnost takového srovnání. Ve dvou ze čtyř bodů tato typologie souhlasí: Je to přechod, k němuž dochází pod silným kulturním tlakem a je to přechod zlomový. Fakt, že je to přechod, k němuž dochází mimovolně, platí spíše opačně – vůle k tomu stát se rodičem je zde nejdůležitějším předpokladem. V posledním bodě, kterým je míra nerevokovatelnosti (tedy nezvratnosti) rozhodnutí, platí tato charakteristika částečně (i když po rozhovorech se domnívám, že je možnost - „vrátit“ dítě či odstoupit od závazku - spíše potenciální a vždy až na základě extrémních okolností, což je vlastně reálné i u rodičovství biologického).

Zajímavé je sledovat strukturu nové rodiny, která ve vesničce vzniká. „Rodinné vztahy“ byly tedy dalším tématem, o kterém jsme mluvily. Sleduji redefinici nové rodiny jak ve vztahu k původní rodině pěstovky, tak směrem k biologickým vazbám dětí. Vzhledem k tomu, že děti přicházejí po skupinách a postupně, je tento proces dlouhodobý a velice náročný. Úspěšnost naplnění projektu rodiny zůstává otevřenou otázkou i po několika letech. Není pochyb, že vztah pěstovky a dětí se vždy stane osobním a bezpodmínečným. Z hlediska české právní úpravy pěstounství je však nutné si uvědomit, že péče a kompetence pěstouna jsou do určité míry limitované. Odstup, kterým se stává „profesionalita“ je na místě v situaci, kdy je pěstovka nějakým způsobem ohrožená ve svém vztahu k dětem (např. již zmiňované návštěvy biologických rodičů, soudy apod.).

Vztahy však vznikají nejen v rámci rodiny, vesnička je také určitým společenstvím či komunitou. Díky fyzické blízkosti mezi ženami i dalším personálem vznikají vztahy překračující hranice pracovního vztahu. Jako v každém sousedství jsou zde sympatie i odstup mezi jeho obyvateli. Do jisté míry je tato blízkost prospěšná – porozumění mezi rodinami navzájem, dostupné materiální zdroje apod. Nicméně je nutné zdůraznit, že žít ve vesničce může být i stigmatizující pro děti a omezující pro pěstovky, ty se zkrátka musejí podříditi zdejšímu nastavení. Například vzdělávání a spolupráce s odborníky je zde důležitým a

žádaným předpokladem. V situaci, kdy vznikne nesouhlas či nespokojenost s nastavením, stává se domov místem plným napětí.

Ačkoliv jsou zde pěstounky na dohodu a dostávají „výměr“ své odměny na výplatní pásce, nelze říci, že práce zde by byla hodnocena v pravém slova smyslu. Práce zde má spíše charakter rodičovské dovolené, kdy nelze kvantifikovat „odpracované hodiny“. Je ale pravdou, že pěstounka má nárok na několik hodin „volna“ v měsíci. A je zajímavé sledovat, jak se tyto hodiny využívají. V konečném důsledku je totiž někdy nereálné, vzít si „volno“, zejména v případě, že je pěstounka v adaptačním období či dostala velmi malé děti. V praxi to pak znamená, že volno většinou připadá na období prázdnin, kdy jsou děti fyzicky mimo domov či vesničku.

Prostor je dalším měřitelným (i když také poněkud mlhavým) ukazatelem přechodu mezi soukromým a profesionálním aspektem role pěstounky. Dům, který rodina obývá, je majetkem organizace vesniček. Nicméně za léta života v něm se stává domovem a veskrze soukromým prostorem. Jsou ale situace, kdy je nutné otevřít tento prostor cizím lidem. Je to většinou osoba rodinné asistentky tzv. tety, která zastupuje matku při její absenci. Nepříjemné pocity z narušení soukromí jsou kompenzovány navozením důvěryhodného vztahu či uvědoměním si nutnosti tohoto nastavení (při jednom člověku a několika dětech je spolupráce nutná).

Jak jsem se snažila ukázat, role pěstounky je specifickou kombinací mezi pracovní a osobní rolí. Osobní jednoznačně postupem času začíná převažovat, profesionalita je pak funkčním principem pro legitimizaci vztahu ve věcech právního nastavení, odborné diskuze či při dalších pragmatických okolnostech jako např. ohodnocení práce či strukturace času a prostoru. Jak pěkně a jednoduše ilustruje jedna z pěstounek (Jana): *„Ze začátku je to práce, to se člověk nezastaví, teď už je to rodina...“* (jméno bylo změněno pozn. aut.). Pro pěstounku se stává její vlastní profesionalita zcela inherentní vlastností. Jejím nejdůležitějším úkolem je vytvoření domova pro děti i sebe. Americká autorka Young (1990) nabízí pojem „*homemaking*“, když poukazuje na to, že tato aktivita je kvalitativně bohatší než pouhé udržování čistoty domu. **Domov je totiž materiálním ztvárněním identity** těch, kteří jej obývají. Hlavním úkolem pěstounky je tedy vytvořit domov, naplnit jej společnými aktivitami, vzpomínkami, vůněmi a tak vlastně napsat (do jisté míry) „umělou“ historii této rodiny, dát dětem místo na světě, nastavit jejich hodnotový žebříček, a zejména pak navodit důvěru k vnějšímu světu. Toto „povznesení“ dosud opomíjené tzv. „domácí práce“ přináší určitý emancipační potenciál: „Rovnost pro ženy vyžaduje i přehodnocení tzv. domácí a veřejné práce, a to, prostřednictvím **doznání zásadního významu pro výchovu a domácí práci** a osvobození přídomku genderu k těmto aktivitám“ (Young, 1990: 155-6).

Z mých poznatků vyplývá, že nelze označit pěstounství adjektivem „profesionální“. Všechny ženy, se kterými jsem hovořila, se domnívají, že bychom tímto zcela opominuli, a do velké míry zastínili, jednu z nejdůležitějších stránek věci. Tou je právě ono osobní, intimní a jedinečné ve vztahu s dětmi, jako stěžejní charakteristika této práce. Proto uzavírám, že je i

problematické se snažit tuto roli profesionalizovat v tradičním slova smyslu (tady zdůrazňuji, že se vztahují k pěstounkám v SOS dětských vesničkách). Jako alternativu nabízím sousloví „veřejné mateřství“, které snad bude lépe označovat roli ženy-pěstounky v SOS dětské vesničce. Adjektivum „veřejné“ přibližuje roli pečujícího rodiče směrem k tolik vyzdvihované a kvalifikované „práci“, také je cestou k uvědomění, že výchovou nepřímo ovlivňujeme stav širší společnosti a naší společné budoucnosti.

Literatura:

- Badinter, Elisabeth. 1998. Materská láska. Od 17. století po současnost. Aspekt: Bratislava.*
- Beck, Ulrich. 1994. Reflexive modernization: politics, tradition and aesthetics in the modern social order / Ulrich Beck, Anthony Giddens and Scott Lash. Stanford: Stanford University Press.*
- Berger, Peter, Luckmann, Thomas. 1999. Sociální konstrukce reality. Pojednání o sociologii vědění. Praha: CDK.*
- Chodorow, Nancy. 1999. The reproduction of mothering : psychoanalysis and the sociology of gender. Berkley: University of California Press.*
- De Singly, François. 1999. Sociologie současné rodiny. Praha: Portál.*
- Giddens, Anthony. 2003. Důsledky modernity. Praha: Slon.*
- Havelková, Hana. 1995. „Dimenze 'gender' ve vztahu soukromé a veřejné sféry“. Sociologický časopis, Vol. 31 (No. 1: 25-38).*
- Keller, Jan. 2009. Soumrak sociálního státu. Praha: Slon.*
- Lipovetsky, Gilles. 2008. Éra prázdnoty: Úvahy o současném individualismu. Praha: Prostor.*
- Pateman, Carole. 2000. Sexuální zmluva. Bratislava: Aspekt.*
- Rossi, Alice. 1980. Transition to parenthood. Journal of Marriage and the family , roč. 30, s. 26-39.*
- Young, Iris, Marion. 1990. Justice and the politics of difference. Princeton: Princeton University Press.*

O autorce:

Mgr. Barbara Dobešová (roz. Haklová):
 Katedra sociologie, školitel prof. Ivo Možný
 E-mail: haklova@fss.muni.cz
 Tel: 732 588 884

Raná péče

Možnost interdisciplinární vývojové pomoci dětem v NRP

Mgr. Eva Pavlíková

Následující text je věnován dětem a jejich náhradním rodičům, kteří měli více štěstí, a jejich životní osudy se spojily v době, kdy bylo dítě ještě relativně malé. Klade si jediný cíl: informovat čtenáře především z řad náhradních rodičů o nezbytnosti zabývat se případnými vývojovými problémy dětí přijímaných do náhradní rodinné péče co nejdříve a co nejdůkladněji. Po krátkém pojednání o možných vlivech ohrožujících vývoj dítěte a o psychické deprivaci přijde to hlavní – co je to raná péče a čím může být dětem a jejich pěstounům užitečná.

Úsilí rozvinutých společností směřuje k naplňování práva dítěte na rodičovskou péči, jak je definuje Úmluva o právech dítěte. Pokud dítě nemůže vyrůstat ve své rodině, článek 20 Úmluvy v 1. a 2. odstavci říká:

„1. Dítě dočasně nebo trvale zbavené svého rodinného prostředí nebo dítě, které ve svém vlastním zájmu nemůže být ponecháno v tomto prostředí, má právo na zvláštní ochranu a pomoc poskytovanou státem.

2. Státy, které jsou smluvní stranou úmluvy, zabezpečí takovému dítěti v souladu se svým vnitrostátním zákonodárstvím náhradní péči.“

Již dávno je známo, že péče rodinného typu je pro budoucí vývoj dítěte lepší než ústavní. Většina evropských zemí proto podporuje rozvoj pěstounství a náhradní péče rodinného typu zároveň s vytvářením systému odborné pomoci a podpory pro děti a jejich náhradní rodiče.

Ohrožený vývoj a psychická deprivace

Vývoj děti přicházejících do náhradní rodinné péče je potenciálně ohrožen. V důsledku toho může být ohrožena i stabilita a funkce nově vzniklé náhradní rodiny.

Důvodů shledáváme několik:

1. Mnohdy o dítěti chybí anamnestické údaje z těhotenství a perinatálního období nebo naopak víme, že nastávající matka nadužívala různé návykové látky a dítě přišlo na svět se závislostí. Časný vývoj kojence tak může negativně ovlivňovat množství známých i skrytých nepříznivých okolností.

2. Raný vývoj dětí mohl být v biologické rodině poznamenán špatnou péčí, zanedbáváním či dokonce týráním a zneužíváním. Americký psycholog Erik H. Erikson považuje za prvotní úkol psychického vývoje dítěte v prvním roce života získání základní důvěry ke světu. Úspěšné překlenutí této zásadní vývojové fáze zakotvuje v dítěti pocit sebedůvěry a životní jistoty a umožní mu vybudovat si pozitivní postoj k životu a ke světu (Erikson, 1999).

3. Vývoj dětí v náhradní ústavní péči, kam se po odebrání z rodiny většinou dostanou, souvisí s menší či větší mírou deprivace jejich psychických potřeb. Základní biologické potřeby bývají uspokojovány dostatečně. Děti dostávají pravidelně jíst, jsou v teple, mají čisté oblečení..., přesto však chybí něco důležitého: raná zkušenost jistého a spolehlivého citového vztahu. Ten si kojenec vytváří obvykle k matce či k osobě, která se o dítě nejčastěji stará. V moderní psychologické literatuře se tato citová vazba nazývá attachment a do češtiny se zatím překládá různě – připoutání, přilnutí (Kulísek, 2000). Tento druh vztahu se v ústavní výchově buduje obtížně. Tety chodí do práce na směny (multiple mothering) a jsou-li obeznámeny se syndromem vyhoření, tak vlastně v sebeobraně nedávají všanc všechny své „mateřské“ city. Přilnutí ke konkrétní pečující osobě je ale pro dítě důležité z hlediska rozvoje jeho osobnosti. Posiluje v něm schopnost uchovat si pocit vnitřní jistoty a vyrovnanosti, udržovat pozitivní vztah nejen ke světu, ale i k sobě samému a navazovat a udržovat trvalejší a spolehlivé vztahy s lidmi v budoucnosti. Pokud se dítěti v tomto raném období nedostává adekvátního uspokojení jeho psychických potřeb, nedojde k vytvoření potřebné základní důvěry ve „vzpytatelnost světa“. Dítě se stává nejistým a jeho další vývoj je tím více či méně poznamenán.

4. Náhradní rodiče vychovávají dítě, jež přivedli na svět jiní, často zcela neznámí, lidé. Do rodiny tak přichází „cizinec“, jehož je potřeba nejprve poznat stran všech psychologických i biologických zvláštností a naučit se mu rozumět. To může přinést velikou škálu různých pocitů i nutnost razantních změn v dosavadních zvycích pěstounů (Matějček a kol., 1999).

Do rodiny tedy přichází dítě poznamenané jednak svou minulostí a jednak důsledky svého pobytu v zařízení náhradní výchovné péče. Na vše jsou pěstouni teoreticky připraveni, ale přesto není nouze o překvapení a o situace bez nadsázky krizové. Pro úplnost zopakujeme základní informace o psychické deprivaci:

Problematicke psychické deprivace se u nás od 70. let minulého století věnovali psychologové Langmeier a Matějček. Jejich knížka *Psychická deprivace v dětství* poprvé vyšla v roce 1963. Definovali v ní následujících pět psychických potřeb (Matějček, 2005, str. 198):

1. Potřeba určitého množství, proměnlivosti a kvality vnějších podnětů. Její nasycení umožňuje udržovat organismus na přiměřené úrovni aktivity.
2. Potřeba určité stálosti, řádu a smyslu v podnětech, tj. smysluplného světa. Uspokojení této potřeby umožňuje, aby se z podnětů, které by jinak byly chaotické a nezpracovatelné, staly zkušenosti, poznatky a pracovní strategie. Jde tedy o základní podmínky pro jakékoli učení.
3. Potřeba prvotních emocionálních a sociálních vztahů, tj. vztahů k osobě matky a k osobám dalších primárních vychovatelů. Náležité uspokojování této potřeby přináší dítěti pocit životní jistoty a je podmínkou pro žádoucí vnitřní integraci jeho osobnosti.
4. Potřeba společenského uplatnění a společenské hodnoty, z jejíhož uspokojení vychází zdravé uvědomění vlastního já, vlastní identity. To pak je dále podmínkou pro osvojení užitečných sociálních rolí a hodnotných cílů životního snažení.
5. Potřeba otevřené budoucnosti nebo životní perspektivy. Její uspokojení dává lidskému životu časové rozpětí a podněcuje a udržuje v člověku jeho životní aktivitu.

Psychická deprivace (angl. deprivation = strádání) je definována jako psychický stav vzniklý následkem takových životních situací, kdy subjektu není dána příležitost uspokojovat některé základní výše uvedené psychické potřeby v dostačující míře po dosti dlouhou dobu. Nejzávažnější formu představuje deprivace citová, tedy neuspokojení potřeby citové jistoty a bezpečí v dostatečné míře a po dostatečně dlouhou dobu. Nedostatečné uspokojení citových potřeb negativně ovlivňuje vývoj a charakter dítěte. K dalším podobám psychické deprivace patří nedostatek výchovy nebo smyslová deprivace neboli nedostatek podnětů (Langmeier, Matějček, 1963, cit dle Matějček, 2005).

Stejní autoři rozpracovali pojem **citová subdeprivace**. Jde o mírnější variantu deprivace zkušenosti, která je v našich společensko-kulturních podmínkách mnohem častější. Na rozdíl od deprivace se tento fenomén obtížněji identifikuje. Je důsledkem snížené akceptace dítěte (chlad, příliš časté kritizování), snížené empatie (nepochopení a neporozumění potřebám a projevům dítěte) a nedostatku kontaktů s dítětem (pečovatelé s dítětem málo komunikují, nevěnují se mu ve volném čase, nechávají jej často samotné). Důsledky takové zkušenosti bývají obdobné jako v případě deprivace, ale nejsou tolik nápadné.

Opoždění a deprivace u dětí vyrůstajících ve svých časných stadiích vývoje v ústavu se považují za normální. Od toho se zpravidla odvíjí i obvyklá „vyčkávací strategie“ a předpoklad, že dítě v podnětnějším prostředí náhradní rodiny vše dožene a zdárně překoná. U mnoha dětí se tak dokonce stane, což tuto zažitou praxi udržuje při životě. Ve světle moderních neuropsychologických poznatků s tím však nelze souhlasit. Obraz deprivace u jednotlivých dětí je velmi různorodý. Jevově se prostá deprivace jinak zdravého dítěte velmi podobá projevům mnoha vážnějších neurovývojových poruch, např. poruchám autistického spektra, vývojové dysfázii a jiným poruchám komunikace aj., proto je na místě začít

s odborným sledováním a případnou intervencí co nejdříve. V období do tří let věku dítěte je plasticita jeho nervového systému daleko větší než v pozdějším věku, takže lze předpokládat vyšší pravděpodobnost kompenzace opoždujících se či chybějících dovedností náhradním způsobem. Příkladem může být alternativní a augmentativní komunikace, v případě kdy dítě používá mluvené řeči omezeně nebo vůbec. Pokud se časně vývojově vysoce senzitivní období nevyužije včas, možnosti zlepšení dítěte se v některých oblastech mohou zásadně snížit či dokonce zcela uzavřít (Brierley, 1996). Aktivita rozvíjí mozek, nabízení různorodé multisenzorické stimulace deprivovanému či opožděnému dítěti pomáhá zvětšit množství nervových spojení na synapsích (Teeter Ellison & Semrud-Clikeman, 2007). „Léčba rodinou“ by měla tvořit základ, jemuž může významně napomoci služba s výstižným pojmenováním – raná péče (Pavlíková, 2009; Pavlíková&Honzárková, v tisku).

Raná péče

Jednou z možností, kam se mohou náhradní rodiče s nově přijatým dítětem obrátit za účelem odborné vývojové pomoci, je **raná péče** (dále RP). RP je relativně mladá sociální služba, zakotvená v § ust. 54 zákona č. 108/2006 Sb., o sociálních službách, ve znění pozdějších předpisů, jako (bezplatná) terénní, popřípadě ambulantní služba poskytovaná dítěti a jeho rodičům ve věku do 7 let, které je zdravotně postižené, nebo jehož vývoj je ohrožen v důsledku nepříznivé sociální situace. Komplex dílčích služeb je zaměřen na podporu rodiny, rodičovských kompetencí a podporu vývoje dítěte s ohledem na jeho specifické potřeby.

Cíle rané péče lze shrnout v následujících čtyřech bodech:

1. snížit negativní vliv postižení nebo ohrožení na vývoj dítěte a fungování rodiny
2. zvýšit vývojovou úroveň dítěte v oblastech, které jsou postiženy nebo ohroženy
3. posílit kompetence rodiny a snížit její budoucí závislost na sociálních systémech
4. vytvořit pro dítě a rodinu podmínky co nejvyšší integrace do společnosti

Vzhledem k neuropsychologickým zákonitostem raného věku, k domácímu prostředí, kde se raná péče převážně odehrává, a k dominantní roli rodiny v tomto procesu se raná péče výrazně liší od školských programů, do kterých dítě vstupuje později. Za pozitivní moment především považují, že se konzultace odehrávají v přirozeném prostředí domova, tedy tam, kde se dítě i náhradní rodiče cítí potenciálně nejbezpečněji. Odpadá stres z cestování za odborníky a z cizího prostředí, které nemusí nejisté a deprivované dítě dobře snášet. K zařazení do rané péče není nutné doporučení dětského či jiného lékaře, na konkrétní

středisko rané péče se náhradní rodiče mohou obrátit přímo. Mnozí lékaři zatím ani nejsou dostatečně informováni o všech současných možnostech mezioborové spolupráce při kompenzaci problémů dítěte.

Poskytovateli sociálních služeb rané péče v České republice jsou nestátní neziskové organizace s různými zřizovateli, které dostávají dotace na svou činnost z více zdrojů, částečně z rozpočtu Ministerstva práce a sociálních věcí ČR, částečně z magistrátů a místních úřadů a částečně prostřednictvím nadací či sponzorů. Jednotlivé organizace RP se od sebe odlišují cílovou skupinou klientů a částí republiky, ve které působí. Jejich síť je územně nerovnoměrná, ale vzhledem k terénnímu charakteru bývá dostupná, problém však může nastat při naplněné kapacitě.

Databáze poskytovatelů RP je k dispozici na webových stránkách MPSV ČR. Dle těchto údajů na území České republiky působí 45 registrovaných poskytovatelů rané péče (http://iregistr.mpsv.cz/socreg/hledani_sluzby.do?pg=7&sd=ran%C3%A1+p%C3%A9%C4%8De&zak=&zaok=&SUBSESSION_ID=1250551582218_2#results).

Historie rané péče v České republice

Raná péče jako obor existuje ve světě od 70. let minulého století. U nás jsou její dějiny tak o asi 20 let kratší. Za minulého režimu byla u osob se zdravotním postižením upřednostňována ústavní péče. Po pádu totality se začala přenášet odpovědnost a právo na rozhodování o výchově a vzdělávání dětí s postižením na jejich rodiny (Tranová, 1999).

V 70. letech 20. stol. byla vytvořena státní síť rehabilitačních jeslí pro děti mladších tří let pod působností Ministerstva zdravotnictví. V 90. letech začalo Ministerstvo školství zřizovat speciálně pedagogická centra (SPC). Důvodem byla potřeba vytvořit poradenský systém pro rodiče a děti se specifickými vzdělávacími potřebami, jehož posláním bylo podpořit integraci těchto dětí do běžného vzdělávacího procesu. Teprve po sametové revoluci se otevřela možnost pro vznik nestátních organizací zabývajících se ranou péčí (Kapr, 2002 cit dle Sobotová, 2008).

Jako první byla r. 1990 založena síť středisek rané péče pro děti s těžkým zrakovým a kombinovaným postižením, kterou provozuje občanské sdružení Společnost pro ranou péči (SRP). Terénní služby byly poskytovány na celém území ČR zpočátku prostřednictvím dvou pracovišť (Praha, Brno). Nyní SRP provozuje již 7 regionálních středisek.

Postupně se vytvářela metodika a koncepce oboru. Značné úsilí stálo zakotvení rané péče v síti služeb. RP si postupně vydobyla svébytné místo vedle zdravotní péče. Časově předchází nástupu dítěte do vzdělávacích zařízení, takže význam RP je i pedagogicky přípravný (Tranová, 1999).

V posledních deseti letech se vznikají další centra rané péče také pro rodiny dětí s dalšími typy postižení či vývojového opoždění. Tím se zároveň zvyšují šance na odbornou pomoc pro děti, jejichž vývoj je nějak narušen či ohrožen, ale dosud nebyla stanovena žádná konkrétní diagnóza.

Kvalifikované poradkyně (či poradci) rané péče (vzdělání nejčastěji ve speciální pedagogice) rodičům zcela konkrétně ukáží a poradí, jak s jejich dítětem v rámci jeho možností pracovat a jakými způsoby a pomůckami stimulovat jeho dovednosti. Žádoucím způsobem tedy doplňují zdravotnickou péči. Pravidelná, systematická a dlouhodobá kombinace medicínské péče a rané stimulace vytváří předpoklady pro to, aby zdravotně či sociálně handicapované dítě dosáhlo svého vývojového maxima.

Dítě, které často navštěvuje lékařská zařízení a případně podstupuje bolestivá vyšetření a zákroky, nadměrně trpí stresem – a (náhradní) rodiče s ním. To může značně oslabovat ochotu dítěte spolupracovat. Negativní pocity a stres se pak často přenáší i na (náhradní) rodiče. Dostavuje se pocit selhání, rezignace a beznaděje. Raná péče naopak usiluje o obnovení sebedůvěry ve vlastní rodičovské i občanské kompetence, posilování individuálních zvládacích mechanismů a zdrojů optimismu. Tedy nedílnou součástí práce v rané péči je i krizová intervence a poskytování psychologické a sociální opory.

Raná péče zahrnuje následující oblasti:

- a) výchovné, vzdělávací a aktivizační činnosti
- b) zprostředkování kontaktu se společenským prostředím
- c) sociálně terapeutické činnosti
- d) pomoc při uplatňování práv, oprávněných zájmů a při obstarávání osobních záležitostí.

Výchovné, vzdělávací a aktivizační činnosti se zaměřují na přímé ovlivnění vývoje dítěte s cílem co nejvíce zvýšit úroveň dovedností v oblastech, které jsou postiženy nebo alespoň kompenzovat stávající stav. Výhledově se pomoc zaměřuje na vytvoření podmínek pro co největší míru školní, popřípadě sociální integrace a inkluze dítěte (celé rodiny). Celý proces obsahuje i zprostředkování snazšího přístupu k informacím o návazných či souvisejících službách a možnostech finančních příspěvků na kompenzační pomůcky pro lepší kvalitu života dítěte. Mnohá střediska RP provozují knihovnu odborné literatury s možností bezplatného zapůjčení knih svým klientům. Do této oblasti rovněž spadá pořádání odborných přednášek či seminářů pro rodiče či širší veřejnost a potenciální sponzory.

Zprostředkování kontaktu se širším společenským prostředím zahrnuje pomoc při obnovování a upevňování spolupráce rodiny s tímto prostředím. Sem patří např. spolupráce s cestovními kancelářemi, které nabízejí výlety či zájezdy přizpůsobené účasti handicapovaných osob, vytipování bezbariérových služeb – restaurací, kin apod.

Sociálně terapeutické činnosti poskytují psychosociální podporu formou naslouchání a setkávání rodin klientů při pobytových kurzech či rekreačních pobytech, což sebou nese

jednak prospěšné vybočení z každodenního stereotypu a vytváří možnost „sdílení osudu“ a výměny zkušeností o terapiích a postupech, vyrovnávání se se zátěží, hledání zdrojů opory („dobíjení baterek“), konzultace s psychologem a mnohé další. Některá střediska RP zaměstnávají psychologa na částečný úvazek, takže je tato forma pomoci dostupná kontinuálně. Velmi zásadní a přínosná je tzv. respitní (odlehčovací) péče, kdy se zaměstnanci (případně zaškolení dobrovolníci) RP postarají o dítě v době nepřítomnosti jeho pečovatele. Může jít o krátkodobou službu, kdy rodič (pěstoun) potřebuje zajít k lékaři, na úřad či do kadeřnictví nebo dlouhodobější, kdy je sám nemocen, hospitalizován nebo bez dítěte obnovuje své síly na dovolené. Do této oblasti patří i organizace a následná podpora svépomocných aktivit rodičů či pěstounů. Navštěvovat pravidelně svépomocnou rodičovskou skupinu může být pro náhradní rodiny organizačně náročné či lokálně nedostupné. Avšak mnohé internetové portály plní tuto úlohu velmi dobře i distančně. Jako příklad uvádíme www.postizenedeti.cz nebo <http://carllita-autismus.blog.cz/0807/vsehochut-15>.

Pomoc při uplatňování práv, oprávněných zájmů a při obstarávání osobních záležitostí zahrnuje pomoc při komunikaci s okolím (doprovod rodičů či klienta na úřední jednání, lékařské či jiné vyšetření např. ve speciálně pedagogickém centru či u psychologa).

Etické principy rané péče

Aby byla terénní služba (tj. poskytovaná v domácím prostředí rodiny) klienty pocíťována jako efektivní, měli by se cítit bezpečně a uvolněně. Většina takto fungujících organizací má vypracovaný interní kodex, který je v souladu se zákonnými normami dané země a zároveň obsahuje etická pravidla mezilidského kontaktu při poskytování služby (Goldman & Schmalz, 2008). Raná péče v ČR ctí následujících osm principů zakotvených ve Standardech rané péče/intervence (2002):

- **Princip důstojnosti**

Pojednává o respektování kulturních, sociálních a výchovných zvláštností klientské rodiny a individuality dítěte. Rodič (pěstoun) dítěte je za všech okolností rovnocenným partnerem pomáhajícího pracovníka.

- **Princip ochrany soukromí klienta**

Během konzultace v domácím prostředí vstupuje pracovník služeb RP pouze na ta místa, kam je pozván. Veškeré informace o klientovi jsou poskytovány pouze s jeho souhlasem. S dokumentací o klientovi se nakládá jako s důvěrným materiálem. Součástí písemné smlouvy o poskytování služby by měl být souhlas klienta či jeho zákonného zástupce se zpracováním osobních a citlivých údajů (§ 91 zákona č. 108/2006 Sb.). U audio/videozáznamů je nutný zvláštní písemný souhlas, který může klient (zákonný zástupce) kdykoliv odvolat. Pracovníci poradny, stejně tak i stážisti, praktikanti a dobrovolníci jsou

vázání mlčenlivostí (Zákon č. 101/2000 Sb., o ochraně osobních údajů, ve znění pozdějších předpisů)¹.

- **Princip zplnomocnění**

Pracovník RP respektuje právo klienta (zákonného zástupce) na kvalifikované a objektivní informace v takovém množství, aby mohl převzít zodpovědnost a rozhodovat o sobě. Při plánování a hodnocení programu služeb RP jsou (náhradní) rodiče dítěte rovnocennými členy interdisciplinárního týmu.

- **Princip nezávislosti**

Služby RP pomáhají u (náhradních) rodičů a dítěte nacházet a využívat vlastní zdroje a schopnosti ke zvládnutí situace, v níž se nacházejí. Služby jsou klientovi poskytovány takovým způsobem, aby nečinily rodinu závislou na žádné výchovně-vzdělávací ani pobytové (ústavní) instituci, od níž musí být služby RP obsahově, finančně i personálně odděleny.

- **Princip týmového přístupu a komplexnosti služeb**

Spolupráce externích i interních členů v interdisciplinárním týmu a jejich vzájemná informovanost přináší ve svých důsledcích kvalitativní, časové a ekonomické výhody pro klienta i společnost. Klient a jeho rodina jsou zváni k rozhodujícím jednáním.

- **Princip přirozenosti prostředí**

Převážná část služeb je klientům poskytována v přirozeném prostředí dítěte, tj. v rodině. Pracovník RP domlouvá domácí konzultace tak, aby respektoval běžný chod a rytmus rodiny a volí takové metody, které jsou v souladu s přirozeným prostředím v rodině i komunitě dítěte. „Speciálního“ je pouze tolik, kolik je nezbytně třeba.

- **Princip práva volby**

Náhradní rodiče se mohou rozhodnout pro přijetí či nepřijetí nabízených služeb, podílejí se na výběru aktivit pro dítě a tvorbě individuálního plánu. Jsou bráni jako „kolegové - specialisté“ na povahové zvláštnosti, zvyky a zájmy dítěte.

- **Princip kontinuity péče**

V rámci ukončování péče je (náhradní) rodič informován o návazných službách a je mu nabídnuto jejich zprostředkování v daném regionu. Služby rané péče podporují sociální integraci (inkluzi) dítěte a jeho rodiny v rámci komunity a regionu.

---

¹ Praxe, jak je tomu se zmíněným souhlasem u náhradních rodičů, se mi do odevzdání příspěvku nepodařilo zjistit.

Závěr a shrnutí

Žijeme v zemi, o níž je možno říci, že jen nemnozí trpí opravdovou materiální nouzí či hladem. Těch, co trpí nedostatkem času, je pravděpodobně více. Proto se pokusím šetřit váš čas a shrnout obsah svého sdělení do několika málo vět:

- Předpoklad, že dítě dožene své vývojové opoždění a následky psychické deprivace bez odborné pomoci, je mylný – neplatí univerzálně.
- Čím dříve se s odbornou pomocí začne, tím lépe pro další vývoj dítěte. Plasticita nervového systému s věkem dítěte prudce klesá.
- Jednou z možností odborné vývojové pomoci dítěti a rodině je raná péče (RP). Jde o terénní sociální službu pro děti se zdravotním či vývojovým handicapem. Lze se o ni zajímat přímo, bez doporučení lékaře či jiného odborníka. Je založena na týmové multidisciplinární práci týmu odborníků (speciální pedagogové, sociální pracovníci, psychologové...), kteří za vámi přijedou domů.
- V České republice momentálně působí 45 středisek RP, kontakty lze nalézt zde: http://iregistr.mpsv.cz/socreg/hledani_sluzby.do?pg=7&sd=ran%C3%A1+p%C3%A9%C4%8De&zak=&zaok=&SUBSESSION_ID=1250551582218_2#results

Literatura:

- Brierley, J. (1996). *7 prvních let života rozhoduje*. Praha: Portál.
- Erikson, E. H. (1999). *Životní cyklus rozšířený a dokončený*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny.
- Goldman, K. D., & Schmalz, K. J. (2008). The "Home Ranger" Rides Again! Making Home Visits Safer and More Effective. *Health Promot Pract*, 9(4), 323-327.
- Kulísek, P. (2000). *Problémy teorie raného citového přilnutí (attachment)*. *Československá psychologie* 44, 404-423.
- Matějček, Z. (2005). *Výbor z díla*. Praha: Nakladatelství Karolinum.
- Matějček, Z. a kol. (1999). *Náhradní rodinná péče*. Praha: Portál.
- Pavlíková, E. (2009). *Když se řekne raná péče... Průvodce náhradní rodinnou péčí*, 10(5), 10-11.
- Pavlíková, E., Honzářková B. (v tisku). *Sociální služby pro rodiny s malými dětmi se specifickými potřebami*. časopis *Sociální práce*.
- Sobotová, E. (2008). *Raná péče u dětí s kombinovaným postižením*. Nepublikovaná magisterská diplomová práce, Brno: PedF MU.
- Soriano, V. *Raná péče: analýza situace v Evropě: klíčové aspekty a doporučení: souhrnná zpráva*. Brusel: Evropská agentura pro rozvoj speciálního vzdělávání, 2005.
- Standardy rané péče/ intervence*. Praha: Společnost pro ranou péči, 2002, dostupné z www.asociace-ranapece.unas.cz/soubory/standardy.doc [on-line] [3. 12. 2009]
- Teeter Ellison, P. A.; Semrud-Clikeman, M. (2007). *Child neuropsychology: Assessment and Interventions for Neurodevelopmental Disorders*. New York: Springer.
- Tranová, B. (Ed.) (1999). *Sebrané materiály o rané péči v 10 zemích Evropské unie*. Praha: Společnost pro ranou péči.
- Úmluva o právech dítěte*, [on-line] [3. 12. 2009]
http://www.stopdetskepraci.cz/download/pdf/documents_2.pdf

Internetové zdroje:

<http://www.postizenedeti.cz/> [on-line] [12. 08. 2009]

<http://carllita-autismus.blog.cz/0807/vsehochut-15> [on-line] [12. 08. 2009]

http://iregistr.mpsv.cz/socreg/hledani_sluzby.do?pg=7&sd=ran%C3%A1+p%C3%A9%C4%8D&zak=&zaok=&SUBSESSION_ID=1250551582218_2#results [on-line] [17. 08. 2009]

O autorce:

Mgr. Eva Pavlíková (1967) přednáší MU vývojovou psychologii na Fakultě sociálních studií v Brně. Specializuje se na problematiku raných fází vývoje člověka a na problematiku psychologie tvořivosti. Kontakt: epavliko@fss.muni.cz

Projekt Romské dítě v neromské rodině

Realizován centrem NRP v Ostravě

PhDr. Jarmila Valoušková

Toto je malá ukázka básně z tvorby pěstounů, kterou už recitovali při několika příležitostech. Ještě se k ní závěrem dostaneme. Nyní bych vám ráda představila projekt s názvem Romské dítě v neromské rodině. Projekt probíhá druhý rok na našem pracovišti s názvem CNRP. Vznikli jsme jako specializované pracoviště FOD v roce 2004. NRP je pracovníky Centra vnímána jako specifická, odborná záležitost, která vyžaduje poučený přístup, akcentující v první řadě psychologické – tedy vztahové, emoční a postojevé momenty.

V zaměření Centra dominuje nabídka psychologických a sociálních služeb pro stávající a budoucí pěstouny, ale i osvojitele. Psychologický aspekt NRP totiž vnímáme u obou legislativních typů rodin jako stejný. Pěstouni i osvojitelé nabízejí domov dítěti a nahrazují mu rodiče. Myslím, že nahlížíme na koncepci NRP z hlediska potřeb dítěte.

Naše nabídka služeb:

Projekt RDvNR jsme začali realizovat začátkem roku 2008. Byl podpořen grantem odboru rodiny MPSV a Statutárním městem Ostrava. Hlavním záměrem našeho projektu je pokus o stimulaci výchovné atmosféry v pěstounských rodinách s romským dítětem, která by směřovala k přijetí zdravých, adekvátních identit – jak romských dětí, tak i jejich náhradních rodičů. Zdravá, autentická identita je ambiciózní cíl, ale zároveň úhelný kámen úrazu při výchově dětí v náhradních rodinách... a to nejenom dětí romských. RDvNR je ale jakýmsi extraktem obecné (psychologické) problematiky NRP s nezpochybnitelnými a viditelnými specifiky. Tato specifika, právě svou „viditelností“ umožňují nastolení podstatných a důležitých otázek. Jak vychovávat romské dítě v náhradní rodině je otázka, kterou připustí i úředník, zatímco jak vychovávat dítě stejného etnika, byť v náhradní rodině, se mnoha lidem nezdá jako nějak závažný problém, hodný pozornosti.

Dovolte mi moji milí,
pozdravit vás v této chvíli.
Pěstouny vám představiti,
chvíli jejich život žíti.

Že všechny děti naše jsou
je heslo toho spolka.
Ať velké, malé, tmavé, blond,
ať kluk je to či holka.

Jiné matce narozené
přichází k nám dítě,
malé, větší, odrostlejší,
nestačí říct „chci Tě“.

Úřady je třeba žádat
a žádost svou neodkládat,

Na úřadě byrokrati
tvoji žádost vyhodnotí
a někdy ji také vrátí.

Já ale žádat neměla bych,
spíš nabízet
rodinu, domov, zázemí.
To smysluplné zdá se mi.

Náš projekt se tedy zaměřuje, nejobecněji řečeno, na pomoc rodičům a jejich dětem k úspěšnému zvládnutí procesu socializace a následnému začlenění jejich dětí do této společnosti. Přijetí zdravé a autentické identity je toho nezbytnou podmínkou. Lidsky řečeno, chceme pomoci pěstounům dobře zvládnout výchovu jejich přijatého romského dítěte. Ještě lidštlji řečeno, jde nám o to, jak vychovat v neromské rodině správného Roma. Pominu otázky, cože je to správný Rom, či co je vlastně tzv. "úspěchem" ve výchově dětí v NRP.

Forma, kterou jsme v průběhu realizace projektu použili, bylo vytvoření jakési polouzavřené skupiny 10 rodin (a celkem 36 dětí), se kterou jsme absolvovali soustředěnou, intenzivní práci při 4 víkendových setkáních, (pátek, sobota, neděle) a 4 jednodenních setkáních formou seminářů. Soustředěná, intenzivní práce ale obsahovala i možnost relaxace, ubytování a stravy v hotelovém zařízení a přátelského tlachání, které se ovšem většinou točilo okolo dětí. Zdůrazňuji tento způsob v podstatě komunitní práce, který v našich podmínkách a podle našeho názoru, nejlépe umožňuje naplňovat principy tolik potřebné deinstitucionalizace. Domníváme se, že právě tyto principy – tedy principy deinstitucionalizace by se měly prosazovat jako dominantní prvek při práci s rodinami, a to v celém systému NRP. Umožňují navázání neformálních, ale i emočně hlubších a bohatších vztahů jak mezi dospělými i mezi dětmi navzájem, tak i k profesionálům. A vztahy jsou a měly by být to, co nás zajímá nejvíce. Psychika dětí se utváří ve vztazích. Ale i vztahy můžeme a máme – chce se mi říct i musíme – aktivně utvářet. Vědomé budování zdravých vztahů je základním úkolem sice nejen náhradních, ale hlavně náhradních rodin. A profesionálové by jim v tom měli pomáhat.

Zmíním se krátce o některých aktivitách realizovaných v průběhu projektu.

Každý víkendový pobyt byl naplněn minimálně dvěma půldny tematicky zaměřeného semináře, přednáškou nebo moderovanou diskusí. Detailní, konkrétní popis všech aktivit a činnosti lektorů se můžete dočíst v naší brožurce. Tady se jen stručně zmíním o lektorech, kteří s námi spolupracovali. Byla to a stále ještě je Dr. Jana Horváthová, ředitelka muzea romské kultury z Brna, a její spolupracovnice Marie Palacká, které pro nás připravily bohatý program při návštěvě muzea, ale také za námi přijely na víkendové setkání do Karlova, což se událo už v letošním roce.

Dále se nám v průběhu projektu věnovaly romistky Helena Balabánová, Martina Vančáková a Saša Uhlová. Vysokou, leč srozumitelnou akademickou úroveň vnesla do našeho projektu paní prof. Pavelčíková, vedoucí katedry historie na OU, a také etnický Rom Martin Kaleja, který vyučuje na této univerzitě romologii. Ten se stal našim „miláčkem“, stejně ovšem jako nezapomenutelná, a myslím, že všem známá Margita Gelbart. V letošním roce jsme se setkali

s panem Jozefem Balážem, je to úspěšný romský podnikatel – i s jeho exmanželkou paní Aurelií, která vede dětský romský soubor v Bruntále. Za zmínku stojí návštěva romské restaurace manželů Holubových v Krnově, kde nám podávali romské speciality. Paní Holubová se při následném setkání ujala výuky ve vaření romských jídel.

Všechny aktivity a setkání jsme realizovali se záměrem poukázat na bohatství romské kultury a také informovat – v první řadě dospělé účastníky – o osudech a údělu romské komunity v průbězích věků. To vše ovšem muselo být „naroubováno“ na už stávající nastavení pěstounů k tomu, že jejich děti je třeba podpořit v jejich romské identitě. Teď a tady chci poukázat na důležitost jakési postupnosti, či posloupnosti v předkládání myšlenek a témat. Mám na mysli snahu nezahltit účastníky nápoem informací a hotových názorů. Všechny vědomosti, informace i zážitky mohou být transformovány do žádoucích postojů a aktivit jen pokud budou akceptovány i na emoční úrovni.

První setkání jsme proto věnovali jakémusi „ohmatání“ pojmu identita. Toto ohmatání se dělo v moderované diskusi, při využití možností skupinové dynamiky, způsobem, který je možné analogizovat s tzv. aktualizující psychoterapií. Nejednoznačnost v definicích i v chápání pojmu nebyla a není na překážku v pokusech o přiblížení se či dokonce uchopení jádra problému. Z úst pěstounů zaznívala klíčová slova o kořenech, předcích, kultuře... O nosnosti tématu svědčí celá řada konkrétních situací a událostí, které pěstouni uváděli. Např. jak děti vnímají „otec neuveden“ v rodném listě. Popř. zda je vhodné, nutné, dobré měnit dětem příjmení? Pěstouni, kteří do projektu vstoupili, vykazují sice různou úroveň osobnostní zralosti i výchovných postojů, přesto všichni víceméně „tušili“, že problému identity romského dítěte je třeba věnovat pozornost. I to byl důvod, proč do projektu vstoupili a neodmítli jej. Ale při zásadě posloupnosti jsme do tohoto „tušení“ chtěli a museli vložit ještě jeden důležitý moment: nelze pracovat na utváření identity Roma, pokud pomíneme nebo přeskočíme identitu dítěte v NRP. Hierarchie v utváření identity romského dítěte v NRP musí být přesně v tomto pořadí. Pominutí, resp. nevšímavost k faktu, že dítě nežije s vlastními rodiči, a zaměření se na exoticky působící romství, přináší stejně deformace v sebepjetí dětí, jako jakákoliv jiná nerovnováha.

Tento důraz na hierarchii v utváření identity dítěte byl velmi šťastně a dobře podpořen při setkání v Krnově, kterého se jako hlavní lektorka zúčastnila už zmiňovaná Margita Gelbart. Její vedení semináře bylo dialogické, otevřené ke konfrontaci názorů a zároveň nabitě prožitými emočními zkušenostmi dítěte romské matky a „bílého“ otce. Její nejpodstatnější sdělení úzce korespondovalo s naší koncepcí posloupnosti: vést děti k romské identitě je i podle Margity podstatně jednodušší než vedení k identitě dítěte v NRP – tedy nežijícího s vlastními rodiči.

Způsob a úroveň přijetí identity u dětí se ovšem odvíjí od úrovně přijetí identity náhradního rodiče u dospělých. Tento moment cítím jako úhelný kámen úrazu u značné části našich pěstounských či adoptivních rodin, se kterými jsem se setkala. Přijetí identity náhradního rodiče – preferuji to, že pěstoun zastává roli rodiče, stejně jako ji zastává rodič adoptivní. Vztahové, psychologické momenty jsou z hlediska potřeb dítěte primární, bez ohledu na legislativní formu – činí spoustě lidí velké problémy, jejichž neřešení tyto problémy časem znásobuje. Často se setkávám s odmítáním termínu „náhradní“. Přestože tento pojem existuje oficiálně a uchazeči do systému NRP vstupují dobrovolně. Domnívám se, že i zde chybí jasnější formulace principů, tedy toho, co všechno obnáší obsah slovního spojení identita náhradního rodiče. Způsob, který pro ošetření tohoto problému používáme, je jakási „redefinice“ pojmu, kdy ho naplníme pozitivním obsahem. Změna ve vnímání pojmu umožní i změnu ve vnímání sama sebe. Je to způsob autentického přijetí identity náhradního rodiče, která se stane zdrojem autentické hrdosti a nikoliv pouhé nadřazenosti. Domnívám se, že pokud by byl obsah tohoto slovního spojení definován v obecně uznávaných principech a předkládán uchazečům jako výzva, byla by i práce nás profesionálů podstatně jednodušší.

Neexistence stanovených a zformulovaných principů (psychologických), ovšem provází velkou část problematiky NRP. Hledají se děti pro rodiče, či rodiče pro děti? A jak se to pozná a projevuje? Mohou se rasisti stát adoptivními rodiči byť „bílého“ dítěte? Které postoje uchazečů o NRP je možné hodnotit jako předsudky? A je vůbec možné, aby pěstouni, vychovávající romské děti, odmítali akceptovat jejich romství? A je vůbec možné, aby pěstouni odmítali akceptovat biologické rodiče svých pěstounských dětí či jejich příbuzenstvo?

Všechny tyto principiální otázky zahrnujeme do práce s komunitou pěstounských rodin, a to nejen v projektu RDvNR. Způsob práce jsem přirovnala k jakési tzv. „aktualizující psychoterapii“. Je to způsob, který umožňuje resp. pracuje na zvnitřnění, a tedy i obohacení postojů, které v důsledku podpoří přijetí oné zdravé identity náhradního rodiče. Formou moderované diskuse s nastolováním zásadních otázek a s využitím skupinové dynamiky se nám myslím podařilo posunout a obohatit postoje mnohých účastníků projektu – v první řadě těch, kteří k tomu měli dispozice. Utvoření emočně naplněnější rodinné atmosféry dokládají reflexe účastníků, uvedené v naší

Nabídku naši ať zhodnotí
spíš odborník – ne byrokrat.
Nemáme právo na děti.
Ty přivlastnil si stát.

Nakonec ale naše jsou.
Lásku – tu úřad nezládá.
Bez papírů a razítek
na ní se náš vztah zakládá.

Sousedi často diví se
a údiv roste v zmatek,
v obavy, že ten tmavý gang
rozboří jejich statek.

Že často dětem zdraví chybí,
ví pěstoun líp, než mnozí jiní.
A jeho hvězda vskutku září,
když známosti má mezi lékaři.

Zdraví, toť vnější jenom znak,
dušičku mají často naopak.
Na tváři úsměv, hluboký v srdci žal,
Vždyť vlastní matku jsem často ani
nepoznal.

Fandíme proto trendu z Unie,
kdy vlastní rodina ta vždycky první je.
Pěstoun je částí té záchranné sítě,
ať stát či děcák zas nepřivlastní si Tě.

Proto po návštěvě rodné matky
necítím už žádně zmatky.
Chlapec šeptá mi poznámku:
„Mami, že mám prima mamku.“

Mrazí nás představa státu či nadací,
že dětem pomůžeme finanční dotací.
Děčáky podpořit snadno jde,
jen máma se přitom nenajde.

brožurce, i slova pěstounů z našeho DVD. Nebo třeba i fakt, že na posledním setkání, kdy nebylo jasno, zda projekt bude i nadále finančně podpořen, se účastníci dohodli na finanční spoluúčasti pro další setkání. Tento návrh korespondoval, či spíše vycházel z přání dětí, které jevily neochotu tato setkávání ukončit. Pouze jedna rodina z vůle dospělých odmítla další kontakty s tím, že jejich děti jsou vždycky po návratu z víkendu vzpurnější. Předkládám tento výchovný postoj k úvaze.

Pro ilustraci posouvajících se postojů a tedy ilustraci trendu, o který nám mj. jde, popíšu reakce nejstaršího a naopak nejmladšího z chlapců Křížových. Vašek dokáže z nadhledu svých 15 let říct „jsem ROM – no a co.“ Zatímco osmiletý Metoděj, který se doma vyptával, zda zase pojedou na to setkání s Romy a m.j. se zeptal: „maminko, a já jsem také Rom?“ po maminčině kladné odpovědi a ujištění, že opravdu je Rom, následovalo hurónské a radostné „HURÁ“. Tento výkřik dostatečně rozptyluje i mé pochybnosti a utvrzuje mne v názoru, že to, co jsme našim pěstounům nabídli a nabízíme, je v pořádku. Za skutečný úspěch však považuji fakt, že téměř všichni pěstouni začali přinejmenším uvažovat o nutnosti kontaktu či alespoň jakési informovanosti svých dětí o jejich vlastních rodičích. Někteří nás požádali o zprostředkování. Někteří to řeší samostatně. Jsem přesvědčena, že tento moment není jen zásluhou účasti v projektu. Nepochybně k němu přispěla i změna v celkové atmosféře okolo problematiky NRP, kterou – jak doufám – cítíme všichni.

Závěrem chci poukázat na průvodní jevy komunitního způsobu práce, který se bezesporu promítá do větší aktivity či akceschopnosti dětí i dospělých.. Děti byly schopné nacvičit romský taneček a divadelní hru, se kterými vystoupili na lednovém plese pěstounů. Rodiny s romskými dětmi byly hlavními protagonisty na fotografiích výstavy „Všechny děti jsou naše...i ty, které se nám nenarodily“. Řada z nich se zúčastnila našeho letního táborového pobytu. Už jmenovaný Vašek Kříž bravurně recituje, a taky vyhrává soutěže – s básní „Hledám tátu“. Učinil tak i na prezentaci našeho pracoviště V NDM. Tamtéž pak skupina pěstounů, opět převážně zapojených do našeho projektu, recitovala báseň z vlastní tvorby nazvanou „Ze života pěstounů“. Dovolím si ji na závěr uvést, neboť obsahuje mnohé důležité principy, kterými se v naší práci řídíme.

O autorce:

PhDr. Jarmila Valoušková

Psycholog, vedoucí pobočky Centra náhradní rodinné péče – FOD Ostrava. Vyučuje na Pedagogické fakultě, Filozofické fakultě a Sociálně zdravotní fakultě Ostravské univerzity. Vede kurzy pro pěstouny a osvojitele, manažerské kurzy a výběr uchazečů o zaměstnání.

Rodinná mediace

PhDr. Mirka Nečasová, PhD.

Cílem příspěvku je odpovědět otázku: Jaké jsou možnosti využití mediace jako jedné z metod sociální práce v oblasti náhradní rodinné péče? Při hledání odpovědi na tuto otázku bude nejdříve charakterizována metoda mediace, teoretické zázemí, ze kterého čerpá, a historické souvislosti uvedení této metody do českých podmínek. V závěru se potom zaměří na zkušenosti s praktickým využitím této metody v občanské poradně v Brně a v Mediačním centru, kde je prováděna mediace zejména v oblasti rodinných sporů. Budou také nastíněny možnosti využití mediace v oblasti náhradní rodinné péče.

Co je mediace?

Mediace je alternativní metoda řešení konfliktů za pomoci prostředníka – mediátora. Mediátor je odborníkem na efektivní komunikaci a vyjednávání a pomáhá klientům (stranám konfliktu) dospět k urovnání sporu a nalézt vzájemně přijatelné řešení situace. Negarantuje výsledek (podoba výsledku je plně v rukou stran), ale má na starosti vedení procesu. Jako nezávislá a nezaujatá osoba pomáhá klientům identifikovat jejich zájmy a podporuje je v hledání společných praktických a reálných řešení v bodech, které způsobily konflikt. Podporuje klienty v hledání společné smírné cesty a ve vytvoření vzájemně přijatelné dohody, která může být v určité formě právně závazná. Úkolem mediátora je také garantovat, že jednání bude převážně věcné, založené na dobré vzájemné informovanosti zúčastněných a že mediace je z obou stran dobrovolná.

Cílem a výsledkem mediace je jasně formulovaná, srozumitelná a prakticky uskutečnitelná dohoda, na jejíž podobě se podílejí všichni účastníci mediačního procesu. Dohoda zahrnuje konkrétní postupy řešení, rozdělení zodpovědnosti, úkolů i sankcí za její nedodržení. Konečnou podobu mohou jednotlivé strany konzultovat se svými právníky či jinými odborníky.

Historie

Mediace je šířena v České republice od počátku 90. let. Je ovšem třeba dodat, že řešení sporů za pomoci prostředníka je velmi starou metodou. Používání techniky blízké mediaci lze vysledovat v různých obdobích čínské historie, je součástí japonské kultury, židovské tradice, známá je také v arabské kultuře a u některých afrických kmenů. Do Spojených států se rozšířila díky čínským a židovským přistěhovalcům, významná je nicméně i iniciativa a mírotvorné aktivity přistěhovalců patřících k Jednotě bratrské. Od 70. let 20. st. byla mediace využívána v USA a Kanadě ve sporech v rámci komunity, později byla převzata právníky, soudci a obchodníky pro řešení sporů v komerční sféře. Více než dvoustoletou tradici má mediace ve Skandinávii.

Do ČR přišla znalost mediace z USA z iniciativy nadace Partners for Democratic Change. V roce 1991 bylo založeno Centrum dohody (nynější Centrum pro vyjednávání a řešení konfliktů) a Partners Czech, od r. 1993 vznikají postupně smírčí rady při obecních úřadech (momentálně jsou pravděpodobně funkční pouze smírčí rady v Praze a ve Vsetíně), v roce 1994 Sdružení pro rozvoj sociální práce v trestní justici (transformované do současné Probační a mediační služby). Mediace se začala učit na školách – stala se dokonce součástí minimálního standardu vzdělávání Asociace vzdělavatelů v sociální práci. V r. 2000 byla založena Asociace mediátorů ČR. Jejím cílem je udržovat mediaci na dobré profesionální úrovni, vzdělávat zájemce o mediační dovednosti v rámci vzdělávacích standardů, které zaručují profesionalitu a dodržování etického kodexu mediátora. Asociace má následující sekce: rodinná mediace, obchodní mediace, komunitní mediace, mediace v trestně právní justici. Součástí nadstandardních služeb poskytovaných občanskou poradnou Brno se mediace stala v roce 1999. V roce 2008 vzniklo občanské sdružení Mediační centrum, které služby mediace nadále zajišťuje v prostorách občanské poradny – historie a zkušenosti s poskytováním mediace jsou tedy již více než desetileté.

Teoretické zázemí

Metoda mediace čerpá především z teorie komunikace, konfliktu a vyjednávání. Konflikt je střet protichůdných zájmů, pocitů, postojů, potřeb, cílů nebo přesvědčení, které zpravidla vycházejí z hodnotových stanovisek daného člověka. Konflikt většinou chápeme jako negativní, ale může mít i pozitivní hodnotu. Konfliktní situace totiž mimo jiné aktivizuje člověka (následně pak dochází k uvolnění napětí), podněcuje sebepoznání a osobní růst, ověřuje a přehodnocuje vztahy, je zdrojem informací o účastnících konfliktu a konfliktních situacích.

Lidé reagují na spor různě. Zpravidla je zajímá, zdali ve sporu prosadí své (spor vyhrají nebo prohrají), tedy jaký bude pro ně výsledek. Důležité je však také, jaký vztah mají k člověku, s nímž jsou v konfliktu. Není totiž lhostejné, jestli spolu budou muset jednat a pracovat i v budoucnu nebo ne (pokud ano, pak je nesporně výhodné si zachovat přiměřeně dobrý

vzájemný vztah). Bereme-li v úvahu oba aspekty (výsledek, vztah), pak můžeme jednotlivé přístupy charakterizovat jako únik, přizpůsobení se, soupeření, kompromis a dohodu.

Přizpůsobení se (akomodace) - tento způsob používají lidé, kteří si chtějí s druhými zachovat dobrý vztah za každou cenu. Takto mohou zažehnat nevýznamný jednorázový konflikt, i když při tom nemusejí mít zrovna příjemný pocit. Pokud však příčiny konfliktu pokračují, nepříjemné pocity se prohlubují a může dojít k mnohem vážnějším sporům.

Sebeprosazování (agrese) – tento přístup je opakem předchozího. Stoupenci tohoto přístupu se snaží dosáhnout dobrého výsledku pro sebe za každou cenu. Hájí své pozice a zároveň odolávají náhledu druhé strany. Převládá u nich představa, že pokud jeden něco získá, musí o to druhý přijít (představa „výhra – prohra“). Účastníci se snaží získat pro sebe co nejlepší výsledek, na vztahu jim vcelku nezáleží.

Kompromis - v zájmu řešení sporu se každý účastník něčeho vzdá, ale také něco získá a zároveň si oba zachovají do jisté míry i dobré vztahy

Spolupráce (dohoda) – je nejefektivnější, ale také časově nejnáročnější způsob. „Je založen na naplnění zájmů, cílů a potřeb všech zúčastněných. Aby byla spolupráce úspěšná, je nutno pochopit, co ke konfliktu vedlo, a podívat se na problém i očima druhé strany. Takto je možné řešit nejen současnou situaci, ale člověk se naučí, jak se vyhnout podobnému problému v budoucnosti.

Poslední způsob - únik (slepá ulička) spor ve skutečnosti neřeší. O věci se nediskutuje, odloží se řešení (výsledek) a neudrží se ani dobrý vztah. Člověk si konflikt nepřipustí, je sice rozladěn, ale nedává svoje pocity najevo. Zapíráním konfliktu narůstá emoční napětí a to může vést za čas k eskalaci konfliktu.

Z dlouhodobé perspektivy se pro řešení problémů a konfliktů jeví jako nejvýhodnější spolupráce a kompromis. Teorie konfliktu je podkladem pro teorii vyjednávání, kde se dále rozpracovávají uvedené přístupy.

Poziční a zájmové vyjednávání

Vyjednávání se zpravidla dělí na poziční a zájmové (kooperativní). Poziční vyjednávání je charakteristické sebeprosazováním nebo přizpůsobením. Výsledkem zájmového vyjednávání bývá kompromis nebo dohoda. Rozdílné důrazy v jednotlivých typech vyjednávání ilustruje následující tabulka

Poziční a zájmové (kooperativní) vyjednávání

Poziční tvrdé vyjednávání - agrese	Poziční měkké vyjednávání - akomodace	Zájmové vyjednávání - spolupráce
Účastníci se vnímají jako protivníci.	Účastníci se vnímají jako přátelé.	Účastníci se zaměřují na oddělení lidí a problému.
Účastníci trvají na svých pozicích.	Účastníci mění své pozice.	Účastníci se zaměřují na zájmy.
Hledají jedno - pro sebe výhodné – řešení.	Hledají jedno - pro druhého účastníka výhodné - řešení.	Hledají vzájemně výhodné možnosti řešení.
Používají nátlak.	Ustupují nátlaku.	Využívají objektivních kritérií.

Pramen: podle Fischer et al (2004)

Pro oba typy pozičního vyjednávání je typické, že se účastníci domnívají, že existuje pouze možnost výhra – prohra. Do pozičního vyjednávání se řadí tvrdý a měkký způsob. Tvrdé formy odpovídají agresivnímu přístupu a účastníci jej volí tehdy, když preferují výsledek (z hlediska toho, o co soupeří). Jiná řešení se ani nesnaží najít. Jako vyjednávací taktiku používají nátlak v různých formách.

Pokud účastníci sporu preferují dobrý vztah s druhou stranou, obvykle volí měkké formy vyjednávání. Pro udržení dobrého vztahu jsou ochotni obětovat výsledek a použije-li druhá strana nátlak, rychle ustupují.

Zájmové vyjednávání, jehož výsledkem je spolupráce, se zaměřuje na řešení problému. Cílem je rozumný, přátelský a efektivně dosažený výsledek výhodný pro obě strany při zachování dobrého vztahu příp. jeho zlepšení. Nevychází se z pozic, ale ze zájmů, které se účastníci snaží identifikovat pod pozicemi. To je možné proto, že si účastníci uvědomují, že pro ně dobrého výsledku se dá dosáhnout nejen na úkor druhého účastníka. Pro tento způsob vyjednávání je charakteristické oddělení lidí od problému, zaměření se na zájmy a ne na pozice, hledání vzájemně výhodných alternativ a využívání nezávislých kritérií. Jednotlivé body si osvětlíme blíže.

Základem myšlenky oddělení lidí od problému je představa, že vyjednávatelé jsou v první řadě lidmi, kteří mají určitou minulost, emoce, hodnoty, názory a místy málo předvídatelné chování. Díky komunikačním bariérám dochází k tomu, že lidé vnímají svět především ze svého pohledu a informace zprostředkované svým vnímáním považují za realitu. Zvláště tehdy, když dají na tzv. první dojem a svoje vnímání druhého i podstaty problému si neověří následnou komunikací, může dojít k tomu, že cílem se nakonec stává „sbírání bodů“, které utvrzují negativní dojem o druhé straně. Výsledkem pak není spolupráce, ale vzájemné poškození. Každý, kdo vyjednává, má zájmy dvojího druhu: zájmy týkající se podstaty problému a výsledku a zájmy týkající se vzájemných vztahů. Vzájemné vztahy a problémy se pak často prolínají. Komplikace nastávají tehdy, když se vztahy stávají součástí diskuse o podstatě problému. V zájmovém vyjednávání jde tedy o to, aby vyjednávatelé nezaměřovali úroveň věcného obsahu a úroveň vztahu ve sdělení. Poziční vyjednávání staví dobré vztahy a předmět jednání proti sobě. Zájmové vyjednávání téma vztahů a téma problému odděluje. Zaměření na zájmy a ne na pozice poukazuje na to, že za neslučitelnými pozicemi účastníků se nacházejí zájmy. Pod jednou pozicí se mohou vyskytnout jak konfliktní, tak i společné nebo slučitelné zájmy nebo zájmy, které se mohou lišit, ale nejsou v konfliktu. Smiřování zájmů je účinnější než smiřování postojů, protože každému zájmu většinou odpovídá více pozic, které umožňují zájem uspokojit.

Zásada hledání vzájemně výhodných řešení upozorňuje na to, že je třeba hledat takové varianty řešení, které jsou výhodné pro obě strany. Vyjednávatelé málokdy cítí potřebu najít více alternativ řešení, protože hledají odpověď tam, kde převažuje jejich pohled na věc. Proto skončí u kompromisu a nedojdou k dohodě, která by mohla být pro obě strany výhodnější.

Využívání objektivních kritérií znamená, že je možné se při vyjednávání odkázat na spravedlivé postupy a normy jako jsou např. etický kodex, profesní normy, efektivita, tržní hodnota, autorita, tradice, vědecké zdůvodnění, výhody zachování autonomie klienta.

Toto teoretické zázemí je využito v mediačním procesu, který prochází následujícími fázemi:

Fáze procesu mediace

0. Příprava

Cílem je získat strany pro mediaci, domluvit termín a místo prvního sezení. Mediace zpravidla probíhá tak, že jedna ze stran sporu se obrátí na mediační centrum (žádá mediaci přímo) nebo na občanskou poradnu, když si ve své situaci neví rady a o existenci mediace možná ani neví. V tom případě poradce s klientem probere jeho situaci a domluví se na tom, jestli by mediace mohla být prospěšná. Potom se zkontaktuje druhá strana sporu (dopisem, telefonicky) a nabídne se mediace jako metoda, která by mohla pomoci spor vyřešit. Dále se vysvětlí případné nejasnosti, a pokud druhá strana souhlasí, domluví s ní termín prvního mediačního sezení. Je důležité, aby klienti věděli, že k mediaci nejsou nuceni (je jen na nich, jestli ji odmítnou nebo naopak akceptují), že bude zachován princip mlčenlivosti a také je třeba, aby počítali s tím, jak je mediace zatíží z hlediska času. Je totiž velmi nepříjemné, když si klienti rezervují málo času na jedno sezení (méně než 2 hodiny) nebo když se domnívají, že se k dohodě dojde během jednoho sezení, protože to je velmi nepravděpodobné. Mediátoři samotní se s klienty poprvé setkávají až na tomto sezení. Je tak dodržena zásada rovnovážného postavení klientů. Kdyby totiž mediátoři nejdříve osobně jednali s klientem, který o mediaci požádá, tak by se druhá strana mohla cítit znevýhodněná.

1. Zahájení

V počáteční fázi mediačního sezení se mediátoři starají o to, aby se klienti v mediačním centru cítili dobře – jde o to, aby si uvědomili, že jsou na bezpečném místě pro nebezpečnou práci. Je také potřeba získat souhlas klientů se základními pravidly, což je dobrovolnost, diskrétnost a zachovávání pravidel slušného jednání. Mediátoři také klienty stručně seznámí s jednotlivými fázemi mediace.

2. Sebevyměření – naslouchání sporným stranám

V této fázi dostane každá ze stran nerušený prostor pro prezentaci svého vidění problému. Klienti se zatím obracejí pouze na mediátory (mluví jakoby pouze k nim). Mediátoři (i druhý klient, který právě nemluví) naslouchají účastníkům, dělají si základní představu o tom, v čem spočívá konflikt (jaké jsou oblasti shody a neshody). Mediátoři shrnují, čeho se problém týká, pojmenovávají předměty jednání, shromažďují informace, zjišťují pocity stran a ujasňují jádro problému a zájmy stran. Na konci této fáze by už účastníci měli být schopni se soustředit na racionální jednání a směřovat pomalu od minulosti k přítomnosti a pak k budoucnosti. Je to dáno tím, že měli snad poprvé možnost bez přerušování popsat svoje pocity a celou historii problému ze svého pohledu.

3a. Vyjednávání – sporné strany mluví spolu

V této fázi už zúčastnění mluví spolu přímo a diskuse se postupně obrací od minulosti k budoucímu řešení. Mediátoři pomáhají každé ze sporných stran pochopit, jak vnímá konflikt druhá strana, a vedou klienty k tomu, aby zformulovali svůj náhled na stanovisko druhé strany. V závěru mediátoři shrnou, ve kterých bodech se strany vzájemně chápou a jakého pokroku se v jednání dosáhlo.

3b.: Vyjednávání - hledání možných řešení ke vzájemnému prospěchu

Cílem je pomoci sporným stranám hledat možná řešení ku prospěchu všech, vybrat nejlepší možnost, a přitom stále udržet zodpovědnost účastníků za řešení. Mediátoři znovu zformulují problém k řešení, dále strany předkládají návrhy (brainstorming), ty se zaznamenávají na tabuli nebo papír a návrhy, které obsahují styčné body, ve kterých se strany shodují, se spojí do jednoho bloku. Následuje diskuse o společných návrzích a vhodné návrhy se vyberou a dotvoří.

4. Dohoda – dosažení dohody a sepsání dohody

Mediátoři pomáhají klientům dospět k nejlepšímu vzájemně přijatelnému řešení. Strany předkládají revidované návrhy řešení a společně se pracuje na konkrétní podobě dohody, stanovení pojistek příp. dohody o nedohodě. Je třeba dbát na vyváženost, proveditelnost, konkrétnost, srozumitelnost a ověřitelnost plnění všech bodů dohody. Mediátoři na závěr shrnou to, na čem se strany dohodly, a je pořízen zápisu, který se ještě znovu přečte.

5. Závěr mediačního sezení

V této fázi zúčastnění shrnou průběh a závěr mediačního sezení včetně pocitů, které sezení a témata provázely. Je-li to potřebné, dohodne se další schůzka.

Zkušenosti z občanské poradny a mediačního centra

V občanské poradně a mediačním centru se zaměřujeme na mediaci v oblasti rodinné a občanskoprávní. Ve věcech trestních se na nás občané neobracejí, protože tato oblast spadá do kompetence pracovišť Probační a mediační služby.

Nejvíce zastoupená je mediace u řešení sporů v rodinné oblasti. Většinou jde o to, že manželé (nebo bývalí manželé, partneři) nejsou sami schopni se rozumně domluvit na péči o děti a na dělení majetku. O mediaci např. požádá klientka v rozvodovém řízení, která by chtěla upravit péči o děti ještě před jednáním soudu. Partneři často nejsou schopni se na podobě smlouvy domluvit, protože jim to zjitřené emoce nedovolí. Při mediaci se také může stát, že si teprve začnou ujasňovat, jestli se skutečně chtějí rozejít. V podobných případech, kdy jeden z manželů na rozchodu trvá a druhý to odmítá, doporučujeme návštěvu poradny

pro manželství, rodinu a mezilidské vztahy aj. zařízení. Mediace se totiž primárně zaměřuje na řešení věcných problémů a ne na manželskou terapii, i když k částečné úpravě vztahů v rodině k lepšímu může dojít i díky úspěchu v mediaci.

Z případů, které se v občanské poradně a mediačním centru prozatím řešily mediací, lze usuzovat, že z oslovených klientů jich k mediaci přijde asi polovina a z uskutečněných mediací pak dojde k alespoň částečné dohodě také asi polovina zúčastněných. Jak dalece je pak dohoda plněna, nevíme. V případě, že se na nás klienti znovu neobrátlí, tak už nemáme další zpětnou vazbu. Mediace je nicméně dobrovolný proces a předpokládá se, že pokud mají lidé možnost si dohodu samostatně vytvořit, tak podmínky, které si do ní dají, také budou plnit. Mediátor se stará především o proces tvoření dohody a o to aby dohoda byla realistická, vyvážená a srozumitelná. Obsah dohody je pak hlavně věcí stran, ale mediátor je přítom stranám nápomocen.

Je třeba dodat, že mediace není prozatím příliš využívána. Je to dáno pravděpodobně hlavně tím, že jde u nás o novou službu, takže potenciální klienti o ní neví. Na druhou stranu, masové propagaci a využívání mediace brání i malý počet lidí, kteří jsou vzdělaní v mediaci a jsou schopni působit jako aktivní mediátoři. Mediace v rodinné oblasti klade na mediátora zvýšené nároky – je např. obtížné se vyrovnat s tím, když v rámci fází, kterými rozchod partnerů prochází, mediátor vnímá dramatický posun k horšímu ve vztahu mezi manželi. V těchto případech se také zdá, že je mediace neúspěšná. Je třeba si ale uvědomit, že kontraindikací pro využití metody mediace jsou vážné psychické poruchy (příp. zneužívání návykových látek) u klientů. Je ale jisté, že v těchto situacích si mediátoři kladou i otázky týkající se toho, jestli neudělali chybu v postupu, v přístupu ke klientům nebo zda zvládají vlastní emoce. Supervize ze strany zkušeného kolegy je zde skutečně velmi nutná.

Myslím, že mediátor může být spokojen, když v průběhu mediace začnou strany postupně přecházet od vzájemného napadání se na počátku ke společné práci na řešení problému a v ideálním případě až k sepsání dohody. Mediátor nemůže samotný obsah dohody příliš hodnotit, protože lidé, kteří žijí v dané situaci, jsou sami schopni za určité podpory poznat nejlépe, co by mělo v dohodě být zahrnuto. Odpovědný je nicméně za to, že dohoda bude dobrovolná a pokud možno vyvážená. Probírá s klienty také možné dopady zvoleného řešení a ujišťuje se, že klienti dohodě rozumí a souhlasí s ní. I když se dosáhne dohody, tak je vhodné si s klienty domluvit ještě jednu schůzku, na které se její znění znovu prodiskutuje a případně se upraví na základě zkušeností s jejím praktickým naplňováním

Možnosti využití mediace v oblasti náhradní rodinné péče

Obecně lze říci, že lidé volí mediaci pro řešení sporu z následujících důvodů:

- mediace napomáhá tomu, aby byli sami pochopeni i porozuměli jednání a pocitům druhé strany

- v mediaci je zachováno soukromí a důvěrnost informací
- je jim poskytnuta emoční podpora
- ujasní si jak svoje potřeby, očekávání a zájmy, tak i potřeby, očekávání a zájmy druhého
- mají kontrolu nad výsledkem
- sníží se napětí a zlepší vztahy
- navzdory dočasným sporům si uchovávají prostor pro případnou budoucí spolupráci
- vyhnou se případnému soudnímu sporu

Tato pozitivita řešení sporu mediací jsou významné i pro oblast náhradní rodinné péče.

Domnívám se, že metoda mediace by zde mohla být využita ve sporech mezi náhradními rodiči a biologickými rodiči, mezi dospívajícími dětmi a náhradními rodiči, příp. mezi náhradními rodiči a organizacemi (např. OSPOD). Tedy všude tam, kde účastníkům jde především o zájmy dětí, ale neumějí se díky okolnostem a emoční náročnosti, která tyto spory provází, domluvit sami.

Literatura a odkazy:

Brožková, A., Nečasová, M. 2000. *Management konfliktů. In projekt romského vzdělávání. FF UP: Olomouc.*

Fisher, R., Ury, W., Patton, B. 2004. *Jak dosáhnout souhlasu: zásady úspěšného vyjednávání. Praha: Management Press.*

Holá, L. 2003. *Mediace: způsob řešení mezilidských konfliktů. Praha: Grada.*

Klimeš, J. 2005. *Partneři a rozchody. Praha: Portál.*

Kovach, K. 1994. *Mediation Principles and Practice. Minnesota: West publ. St. Paul.*

Parkinson, L. 1997. *Family Mediation. London: Sweet & Maxwell.*

Plamínek J. 1994. *Řešení konfliktu a umění rozhodovat. Praha: Argo.*

Plamínek J. 2000. *Synergický management. Praha: Argo.*

Riskin L., Arnold T., Keating M. 1997. *Mediace aneb Jak řešit konflikty. Praha: Facia, Pallata.*

Šišková, T. *Mediace. In Matoušek, O. 2003. Metody sociální práce. Praha: Portál.*

Ury W. 2008. *Jak překonat nesouhlas: zásady vyjednávání s lidmi, s nimiž nelze vyjednávat Praha: Management Press.*

Wiggins Ch. 1997. *Negotiation and Settlement Advocacy. Minnesota: West publ. St. Paul.*

materiály AMČR (www.amcr.cz)

materiály Mediačního centra Brno (www.mediace-brno.cz)

časopis Sociální práce/Sociální práce č. 4/2005 věnovaný Probaci a mediaci

O autorce:

PhDr. Mirka Nečasová, PhD. působí jako odborná asistentka na Katedře sociální politiky a sociální práce FSS MU, výzkumná pracovnice ve Výzkumném ústavu práce a sociálních věcí a mediátorka v Mediačním centru. Oblastí vědeckého zájmu a praktických aktivit je oblast etiky v sociální práci, supervize, vyjednávání a řešení konfliktů formou mediace a téma sociální integrace imigrantů v ČR.

Sociálna práca s náhradnou rodinou

Konkrétny prípad sociálnej práce s rodinou v kríze

PhDr. Mária Kerekešová

Autorka v príspevku zachytáva priebeh komplexnej sociálnej práce s náhradnou rodinou, ktorá sa po smrti otca ocitla vo vážnej kríze a poukázala tým na náročnosť práce sociálnych pracovníkov pohybujúcich sa priamo v teréne.

Anamnéza rodiny

Manželia L. zo Skalice boli 18 rokov bezdetnými manželmi, ale svoju bezdetnosť dlho nepovažovali za problém. Pán Alojz pochádzal z rómskej rodiny zo Skalice, ktorá bola v meste považovaná za rómsku elitu. Slušné správanie a vystupovanie na verejnosti a pekné oblečenie ich zaraďovali do vyššej kasty. Pani Viera pochádzala zo slušnej roľníckej rómskej rodiny z východného Slovenska. Začiatkom roka 2001 sa rozhodli pre osvojenie dieťaťa, absolvovali prípravu na náhradné rodičovstvo a v máji 2001 im do rodiny pribudli naraz tri deti – dvaja trojroční chlapci a osemmesačné dievčatko.

V januári 2006 začali hovoriť o prijatí ďalších detí. Chceli, mať veľkú rodinu. V apríli 2006 pribudli teda do rodiny ďalšie dve deti.

Pán L. mal už niekoľko rokov zhoršený zdravotný stav. Mal problémy s vysokým krvným tlakom a ischemickú chorobu srdca. V posledných rokoch bol na invalidnom dôchodku. V decembri 2006 sa pridružili problémy s dýchacími cestami, silný zápal v tele sa skomplikoval dovedy neliečenou diabetes a vyústil do celkového zlyhania organizmu. V januári 2007 pán L. zomrel.

V rodine nastali veľké problémy, takmer sa rozsykala. Matka po tejto tragédii upadla do hlbokého smútku a depresie. Mala suicidálne sklony. Nevedela si predstaviť život bez manžela. On bol rozhodujúcim prvkom v rodine. Vo všetkom ho rešpektovala a podporovala jeho rozhodnutia. Zrazu zostala na všetko sama. Sústavne sa cítila unavená. Jej zdravotný stav sa zhoršil aj z dôvodu nedodržiavania životosprávy potrebnej pri jej diagnóze (diabetes). Bála sa, že nebude mať dosť finančných prostriedkov na chod takej veľkej domácnosti. Bála

sa, že nezvládne sama výchovu piatich detí. Otvorene začala hovoriť o vrátení niekoľkých detí do detského domova.

V tomto období nás klientka požiadala o pomoc.

Dianie v rodine sme mohli sledovať priamo zvnútra, pretože matka nám celkom dôverovala a dovolila nám byť v jej tesnej blízkosti. Zo začiatku nám bola plne odovzdaná, podobne, ako bola zvyknutá z manželstva. Stavala nás do role „rodiny“ a „záchrany“, čo v nás znásobovalo pocit zodpovednosti za vývoj situácie v rodine. Predovšetkým sme sa zamerali na to, aby boli v rodine plnené základné funkcie, ktoré ak nebola schopná naplňovať matka, zastúpili sme ju my. Išlo nám najmä o deti, pretože matka sa vo svojom žiali vôbec nevenovala ich prežívaniu a ich problémom. Neskôr, ako sa začala klientka osamostatňovať a odpútať sa od nás a ako kríza odznievala, menil sa aj náš postoj ku klientke. Postupne sa v nás zmenšoval pocit zodpovednosti za konanie klientky, ktorý súvisel s uvedomením si, že ako dospelá osoba je predovšetkým ona zodpovedná za svoje činy. Táto zmena postoja sa odzrkadlila na tom, že sa nás už tak hlboko nedotýkali slová a vyhrážky klientky, že niektoré z detí (najčastejšie najstaršie dievča) vráti naspäť do detského domova. Ak to malo byť jej nezvratné rozhodnutie, mala zaň aj niesť následky.

S rodinou sme pracovali nepretržite jeden celý rok. Spočiatku sme boli do problémov v rodine zaangažovaní intenzívne, boli sme vtiahnutí do každodenného diania v rodine, problémy a traumy jej jednotlivých členov sa nás hlboko dotýkali. Preto sme vždy nemuseli mať k prípadu celkom nezaujatý postoj. Náš pohľad mohol byť príliš osobný. S ohľadom na to, že medzi rodinou (najmä matkou) a nami vznikol silný vzťah, je dosť pravdepodobné, že niektoré kroky a intervencie, ktoré sme v rámci sociálnej práce s „našou“ rodinou podnikli, boli skôr krokmi priateľskými a nemuseli byť vždy nestranné a vecné. Dnes, s odstupom času a po absolvovaní niekoľkých supervíznych stretnutí, získavame nad situáciou v rodine nadhľad. a vieme tiež posúdiť účinky metód a intervencií použitých pri práci s náhradnou rodinou.

V prvej fáze sociálnej práce s rodinou sme si stanovili tri ciele.

Stanovenie cieľov práce s klientom

1. Pomôcť rodine prekonať emocionálnu ale aj ekonomickú krízu a zabrániť tak umiestneniu detí do detského domova.
2. Mobilizovať rodinu k tomu, aby aj napriek smútku fungovala v rámci noriem a primäť matku k starostlivosti o deti a tak zabrániť ich odňatiu.

3. Pomôcť rodine k tomu, aby sa stala sebestačnou, vedela sa sama postarať o chod domácnosti bez pomoci iných ľudí.

Od stanovených cieľov sa odvíjali stratégie.

Stratégie na splnenie cieľov

- Zabezpečiť zodpovedných terénnych sociálnych pracovníkov vhodných na prácu v tejto náhradnej rodine.
- Zabezpečiť asistenta do školy k najproblémovjšiemu dieťaťu. (Laco)
- Sústavne povzbudzovať a chváliť pani Vieru za to, že svoju úlohu zvláda dobre.
- Okrem pani Viery sa venovať aj deťom. Povzbudzovať ich, počúvať ich, rozprávať sa s nimi, hrať sa s nimi. Chváliť ich za dosiahnuté úspechy v škole a oceňovať ich za pomáhanie matke v domácnosti.
- Povzbudzovať deti k tomu, aby pochopili, prečo ich matka smúti a prečo sa správa inak, ako pred otcovou smrťou.
- Zvýšiť informovanosť klientky o možnosti získať finančné prostriedky z iných zdrojov (nadácie, fondy...)
- Zvýšiť informovanosť klientky o psychických potrebách detí a o ich náprave v rodine.
- Zabezpečiť dobrú psychologickú i psychiatrickú starostlivosť tým členom rodiny, ktorí ju potrebujú.

Použité metódy práce s náhradnou rodinou

a) **Pozorovanie** - Pozorovali sme predovšetkým správanie matky v čase najväčšej krízy. Zisťovali sme, či je už schopná zabezpečiť chod domácnosti a postarať sa o deti, či je schopná zabezpečiť pripravenosť detí na vyučovanie.

Pozorovali sme tiež zdravotný a psychický stav matky a detí. Sústredili sme sa aj na pozorovanie sociálneho okolia a jeho správania sa k rodine. Pozornosť sme venovali aj vzťahom v rodine, pozorovali sme vzťahy medzi súrodencami navzájom a vzťahy matka – deti.

b) **Rozhovory** - viedli sme rozhovory s matkou, ktorých hlavnou súčasťou najmä v začiatkoch krízy bolo predovšetkým aktívne počúvanie. Postupne prechádzali rozhovory do informatívnych, v ktorých sme matku informovali o možnostiach financovania rodiny, o možnostiach voľnočasových aktivít pre deti a podobne. Viedli sme tiež poradenské rozhovory s matkou. Časté boli rozhovory s deťmi, ktoré sa najmä zo začiatku týkali

situácie v rodine, ale venovali sme sa v nich aj matkinmu stavu, daniu v škole, ich prežívaniu a podobne.

c) **Telefonické rozhovory** - s ošetrojúcou lekárkou matky o jej zdravotnom a psychickom stave, ale aj s učiteľmi detí pri vyskytnutých problémoch v učení a správaní v škole. Viedli sme tiež telefonické rozhovory s odborníkmi z iných zainteresovaných organizácií, napríklad so sociálnou kurátorkou detí o situácii v rodine a o možnostiach pomoci rodine, psychológmi, úradníkmi a podobne.

d) **Povzbudzovanie** - povzbudzovali sme klientku v jej úsilí vyrovnáť sa s krízovou situáciou. Povzbudzovali sme ju tiež v jej snahe postupne sa dostať do normálnych koľají a zabezpečiť tak starostlivosť o domácnosť a deti v takom rozsahu, aby jej ich úrady nemohli odňať za nedostatočnú starostlivosť. Povzbudzovali sme deti v tom, aby rozprávali o svojich pocitoch a o tom, čo prežívajú, aby sa vedeli vyrovnáť so stratou otca. Povzbudzovali sme ich za každý úspech v škole, alebo za zlepšenie správania.

e) **Motivovanie** - motivovali sme predovšetkým deti k lepším výsledkom v škole, k lepšiemu správaniu sa na verejnosti a ve škole, ale tiež k dobrému správaniu sa k sebe navzájom a k peknému správaniu sa k matke. Ale tiež sme ich motivovali k tomu, aby matke doma trochu pomohli s vedením domácnosti a aby zmysluplnejšie trávili voľný čas.

f) **Advokácia** - zastupovali sme klientku pri vybavovaní dokumentov ohľadom úmrtia jej manžela, ale zastupovali sme aj klientku a deti pri problémoch v škole, rovnako aj pri správnom konaní ohľadom náhradnej rodinnej starostlivosti.

g) **Sprostredkovanie služieb** - sprostredkovali sme služby podľa potreby rodiny, napríklad zabezpečenie terénneho sociálneho pracovníka do rodiny, školského asistenta na sprevádzanie dieťaťa do školy a podobne.

h) **Prepravná služba** - v čase po prepuknutí krízy sme klientku prepravovali k lekárovi a na úrady z dôvodu jej neschopnosti cestovať mestskou dopravou najmä preto, že bola pod vplyvom silných antidepresívnych liekov.

i) **Sprievodcovský servis** - sprevádzali sme náhradnú rodinu počas procesu zvládania krízy a ozdravovania.

j) **Zaopatrenie** rodiny v čase najhlbšej krízy, zabezpečenie základného fungovanie rodiny.

k) **Asistencia** pri vybavovaní potrebných dokumentov, pri konzultácii s lekármi ohľadom zdravotného stavu detí a matky, s pedagógmi ohľadom správania a prospechu detí, so psychológmi, psychiatrom, sociálnym kurátorom ohľadom situácie v rodine.

l) **Konzultácie** s inými odborníkmi o zdravotnom stave matky a detí, s pedagógmi v škole pri problémoch detí, na úradoch pri vybavovaní dávok, individuálne konzultácie s matkou pri náznaku problémov a podobne.

m) **Intervencie** - intervenovali sme v prospech našich klientov u lekárov, na úradoch, ve škole, v spriaznených mimovládnych organizáciách a všade tam, kde sa nám zdalo, že je to potrebné.

Použité formy sociálnej práce

- a) **individuálna** sociálna práca s matkou a individuálna sociálna práca s jednotlivými deťmi najčastejšie v domácom prostredí, občas mimo domu, niekde vonku
- b) **skupinová** sociálna práca so skupinou všetkých piatich súrodencov v domácom prostredí ale najmä na letnom pobyte pre náhradné rodiny
- c) **skupinové strenutia sociálnych pracovníkov** angažujúcich sa v prípade sledovanej rodiny za účelom vymenenia si poznatkov a získaných informácií s následným vytvorením nových postupov pri práci s rodinou L.

Pri dlhodobej práci s rodinou v kríze nestačí, aby sa do nej zapojil len jeden subjekt. Je treba vypracovať celý systém pomoci, ktorý by mal byť založený na spolupráci viacerých orgánov, ako sú štátne inštitúcie, úrady, mimovládne organizácie, fondy, dobrovoľníci a podobne.

Pri sociálnej práci s rodinu v kríze sme spolupracovali s:

- SPACE, n.o.

Nezisková organizácia, ktorá so svojim programom Všetci sú doma podporuje vzdelávanie detí i rodičov v náhradnej rodinnej starostlivosti.

- ÚPSVaR Skalica

Má pod svojou kuratelou rodinu L.

- Pedagogicko-psychologická poradňa v Skalici

Pracuje so všetkými piatimi deťmi v rodine L.

- Psychiatrická ambulancia v Senici

Po smrti pána Alojza musela pani Viera vyhľadať lekársku pomoc, pretože jej prežívanie smútku bolo veľmi intenzívne, z čoho neskôr upadla do hlbokej depresie a mala suicidálne sklony. Postupne pod dohľad psychiatra prešli okrem matky aj tri z piatich detí.

- Ošetrojúci lekár v nemocnici

Počas hospitalizácie pána Alojza v bratislavskej nemocnici v Petržalke sa postaral, aby pacientovi bola poskytnutá maximálna starostlivosť a aby operácie potrebné na záchranu jeho života vykonal skutoční odborníci.

- Obvodný lekár

Dopuje pani Vieru utišujúcimi liekmi, pichá jej injekcie. Deň po pohrebe manžela poslal po ňu sanitku, ktorá ju mala odviezť na psychiatrické oddelenie do Skalice. Neprišiel sa však na pacientku pozrieť, preto nemohol objektívne posúdiť jej stav. Nezaujímal sa ani o to, čo by sa stalo s deťmi, keby matku hospitalizovali.

- miestny farský úrad

Snaha zabezpečiť katechézu v rodine.

- Úrad vládySR

Splnomocnenkyňa pre rómske otázky

Ďalej sme spolupracovali s:

- Inforoma

- Nemocnica na Antolskej ulici v Bratislave

- Matrika v Petržalke

- Nemocnica v Skalici

- Okresný súd v Skalici

- Detská fakultná nemocnica na Kramároch v Bratislave

- Základná škola v Skalici

- Sociálna poisťovňa v Bratislave

- Sociálna poisťovňa – pobočka Skalica

- Detská psychiatrická klinika v Kremnici

- sexuológ

- psychológ

- do prípadu boli tiež zaangažovaní aj iní jednotlivci:

Jana J.- spisovateľka. V rámci klubov náhradných rodín v Bratislave pracuje s deťmi na tzv. literárnych dielňach. Keďže Lenka píše drobné príbehy a poviedky, Jana sa jej občas venuje a povzbudzuje ju. Takéto povzbudzovanie v ťažkej životnej situácii pôsobilo pozitívne na zvyšovanie sebadôvery dievčaťa.

Kludia - terénna sociálna pracovníčka, ktorá sa pripravovala s deťmi na vyučovanie,

Silvia - školská asistentka k Lacovi, ktorá chlapca sprevádza počas vyučovania v škole. Dáva pozor, aby sa sústredil na vyučovanie, nevyrušoval, zapísal si domáce úlohy.

Štefan Š. – mladý muž rómskeho pôvodu, sám osvojený a vyrastajúci v rómskej náhradnej rodine, ktorý vedie pri bratislavskom klube náhradných rodín rovesnícku skupinu adolescentov. Pozná problematiku detí vyrastajúcich v náhradnom rodinnom prostredí a rozumie deťom.

Revízia stanovených cieľov pri práci s rodinou

Ak sme si stanovili za **prvotný cieľ** pri práci s rodinou pomôcť jej prekonať emocionálnu a ekonomickú krízu a zabrániť umiestneniu detí do detského domova, tak môžeme tento cieľ považovať za splnený. Rodina je pohromade, deti v rodine zostali a zdá sa, že im nehrozí to, žeby ich matka chcela vrátiť. Prestala o tom rozprávať a aj sa podľa toho k deťom správa. Ekonomická situácia rodiny sa tiež zlepšila. Matka poberá všetky dávky, o ktoré sme spoločne s ňou požiadali úrady a príjem rodiny je podľa matkiných slov uspokojivý.

Druhým stanoveným cieľom bola mobilizácia rodiny k fungovaniu v rámci noriem a privedenie matky k starostlivosti o deti, a tým zabránenie ich odňatia. Tento cieľ tiež môžeme považovať za splnený. Rodina funguje v rámci noriem, plní všetky svoje funkcie. Matka sa o deti riadne stará, úrady teda nemajú dôvod jej deti odňať.

Tretím cieľom bolo pomôcť rodine k tomu, aby sa sama bez pomoci iných ľudí vedela postarať o chod domácnosti. Istý čas trvalo, kým sa matka postavila na nohy. Následne na to sa začalo naše pôsobenie v rodine oslabovať a matka pomaly začala preberať vedenie domácnosti a starostlivosť o deti. Nepotrebovala k tomu pomoc nikoho iného, len občas potrebovala radu.

Revízia čiastkových cieľov

1. Jedným z čiastkových cieľov bolo zistiť, ako hlboko a na ako dlho môže popísaná závažná epizóda v rodine zasiahnuť progresívny proces náhradnej rodinnej starostlivosti. Tu sme potrebovali predovšetkým zabezpečiť rodinu tak, aby neboli deti z rodiny odňaté do výchovnej inštitúcie a aby v nej fungovali všetky dôležité funkcie. Progres sme si overovali rôznymi indikátormi. Sledovali sme predovšetkým, ako rodina funguje v základných potrebách a funkciách... Najmä spočiatku nebola matka schopná sama sa postarať o chod základných funkcií rodiny, preto bolo nevyhnuté podporiť zaopatrovanie rodiny. Na druhej strane sme si uvedomovali, že keby zaopatrovanie trvalo prídlho, oddialilo by to prebratie zodpovednosti za chod domácnosti matkou samotnou, pretože klientka sa naozaj veľmi

skoro začala stavať do pozície „úbožiaka s piatimi deťmi“ a mala pocit, že „sa o ňu niekto musí postarať“.

Neskôr sme začali klientku od seba postupne odpútať, aby nadobúdala odvahu a sebadôveru. Čiastočne sa nechala viesť, všetko s nami konzultovala. Dlho však nemala silu rozhodnúť niečo sama.

2. Ďalším indikátorom bol zdravotný a psychický stav matky a detí. Matka zo začiatku veľmi silno prežívala smútok. Jej smútková reakcia bola silná, ale podľa vyjadrení psychiatra sa normálu nevymykala vo zvýšenej miere. Klientke sme zabezpečili psychiatrickú pomoc, berie lieky a je stále pod dohľadom lekára.

3. Deti sú po zdravotnej stránke v poriadku. Zdá sa, že sa už pomaly vyrovnali s tým, že budú vyrastať bez otca. Najstaršie dve deti sa už tiež v rodine stabilizovali a momentálne im nehrozí to, že by ich matka vrátila do detského domova. Všetky deti sa upokojili, nikto z nich už nemá výrazné problémy so správaním.

4. V oblasti pripravenosti detí do školy a zvládania ich školských povinností sa tiež situácia upokojila.

Tesne po úmrtí otca všetky deti prestali v škole normálne fungovať. Začali sa kopíť problémy s učením, prípravou do školy, ale aj so správaním v škole, čo sme riešili za pomoci terénnej sociálnej pracovníčky priamo v rodine, ktorá sa s deťmi pripravovala na vyučovanie.

5. Pri získavaní prostriedkov na financovanie terénneho sociálneho pracovníka sme narazili na veľkú prekážku. Pokúsili sme sa peniaze získať od niektorých štátnych organizácií venujúcich sa rómskej problematike. Obišli sme ich niekoľko, ale neboli sme úspešní. Narazili sme na nedostatok terénnych sociálnych pracovníkov, alebo nedostatok financií.

Nakoniec sa nám podarilo získať financie na pôsobenie terénneho sociálneho pracovníka od neziskovej organizácie SPACE, ktorá sa vo svojom programe Všetci sú doma venuje podpore vzdelávania detí v náhradných rodinách.

6. Počas nášho pôsobenia v rodine sme niekoľkokrát boli osobne na návšteve v škole a konzultovali sme pokroky detí – prospech a správanie s triednymi učiteľkami a vedením školy. Dôležitým sa stalo, aby učители pochopili situáciu v rodine a najmä spočiatku ju zohľadnili. Zdalo sa nám, že iba jedna z učiteliek situáciu v rodine naozaj chápe, a teda chápe aj dieťa. Ostatné učiteľky rodinu viac pozorovali a jednotlivé kroky matky v starostlivosti o deti sa stali predmetom kritiky.

Ponúkli sme škole zážitkový seminár o psychickej deprivácii, ktorý organizujeme pre učiteľov, ktorí majú vo svojich triedach deti z náhradných rodín, ale zo strany učiteľov nebol prejavovaný záujem.

7. Pri nadväzovaní spolupráce s úradmi sme taktiež neboli veľmi úspešní. Úradníci nám síce prisľúbili, že **nebudú robiť rodine ani nám žiadne problémy**, ale reálnu pomoc neponúkli. Dúfali sme, že v práci s rodinou nebudeme sami, očakávali sme súčinnosť pri sanácii tejto rodiny, i to, že úrady v záujme udržania rodiny budú vykonávať preventívne opatrenia vyplývajúce zo Zákona 305/2005 o sociálno-právnej ochrane a sociálnej kuratele. Prekvapil nás laxný postoj úradníkov.

8. Rovnako sme neboli úspešní pri oslovení rímsko-katolíckeho duchovného v obci, ktorého sme opakovane žiadali o katechézu v rodine. Dodnes on sám rodinu nenavštívil a ani do rodiny neposlal žiadneho katechéta, hoci rodina L. je rímsko-katolíckeho vierovyznania.

9. Postupne sme začali rodinu od seba odpútať. Prenechávali sme matke kompetencie a zodpovednosť za jej konanie v rámci rodiny. Príchodom leta sa rodina stabilizovala natoľko, že sa nám zdalo dobré, nechať ju žiť samú. Boli sme však vždy naporúdzi a klientka to aj využívala. Keď bolo niečo potrebné riešiť, radila sa s nami, riešili sme to buď osobne alebo telefonicky.

10. Možno konštatovať, že rodina L. vo svojej situácii bola špecifická. V našej praxi sme sa dovtedy nikdy nestretli s takým komplikovaným prípadom a nikdy sme nemuseli poskytnúť také komplexné služby, ako v tomto prípade. Niektoré nástroje sociálnej práce boli preto založené na improvizácii.

Zhrnutie

Počas jedného roka pri práci s náhradnou rodinou sme absolvovali:

111 konzultácií

- osobné s klientkou
- osobné s inými odborníkmi -lekári, psychológovia, úradníci, učitelia
- telefonické s klientkou
- telefonické s inými odborníkmi

98 intervencií

- osobné – úrady, tretí sektor, lekári
- telefonické
- písemné

12 supervíznych stretnutí

O autorce:

Mária Kerekešová, PhDr. Sociálna poradkynia, místopredsedkynia Asociácie náhradných rodín na Slovensku, adoptívna maminka, vedie vzdelávací kurzy pre náhradní rodiče, dobrovoľníky a odborníky pomáhajúcich profesií, prednáša na pedagogickej fakulte univerzity v Ružomberku.

Pohled na nevhodné chování dítěte v náhradní rodině

Text doplňující prezentaci workshopu na konferenci.

Bc. Ing. Eliška Vondráčková

1. Cíl výchovy

Rodiče, kteří vychovávají dítě, přistupují k tomuto úkolu s určitou představou o výsledku svého působení. Čeho chtějí rodiče dosáhnout? Jaké chtějí, aby jednou v dospělosti byly jejich děti? Co od svého působení na ně očekávají?

Z mnoha diskusí s rodiči vyplývá, že představy rodičů bývají podobné – chtějí vychovat jedince zodpovědné, samostatné, ochotné, milující, zdravě sebevědomé, spokojené...

2. Výchovný styl

Rozdíly mezi rodiči panují v tom, jakým způsobem svého cíle dosahují, jaký volí výchovný styl.

Někdy mluvíme o třech typech výchovného stylu. O stylu autoritářském, který je postaven pouze na zákazech, příkazech, odměnách a trestech. Nedává dítěti prostor k vlastní iniciativě, vlastnímu názoru, postoji. Jediný rozhodující činitel v určování dobrého a zlého je rodič. Druhý extrémní přístup – permissivní, dává naopak dítěti absolutní volnost a svobodu. Bud na základě nezájmu rodiče o dítě nebo na základě tzv. opičí lásky, kdy je rodič ochoten se dítěti zcela podřídit a v zájmu neohrožení osobnosti dítěte plnit každé jeho přání a požadavek a naopak neklást mu žádná omezení, žádné hranice. Zcela jiný přístup nazýváme přístup demokratický, vycházející z přesvědčení o stejné lidské hodnotě rodiče a dítěte, ze vzájemného respektu a úcty, z pozitivního přístupu k rodičovství. Rodičovství pevné, jasné a přiměřené hranice, v rámci kterých je vždy dostatečný prostor pro iniciativu dítěte. Dítě je považováno za rovnocennou lidskou bytost, byť s menšími zkušenostmi a menší zodpovědností. Co tedy utváří rodičovský výchovný styl? Pevnost hranic a kvalita vztahu. Ideální je ten přístup, který při dostatečném zájmu o dítě, staví pevné a rozumné hranice.

Don Bosco, vychovatel mládeže nabízí místo stylu, který děti násilím tlačí, styl, který děti zve, volá, přitahuje k tomu, co je dobré a žádoucí. Tento přístup je náročnější, zdlouhavější, ale z dlouhodobé perspektivy nesrovnatelně efektivnější. Vyjadřuje respekt ke každému dítěti, k

jeho svobodě, k jeho rytmu růstu a zrání. To je zvláště u dětí, které neměly zcela ideální vývoj v nejranější fázi života, nesmírně důležité.

3. Cit sounáležitosti

Dítě i dospělý, pokud se má nechat přitáhnout, se musí stát spojencem svého průvodce. Musí s ním spolupracovat. K tomu je dítě připraveno a ochotno jen tehdy, když cítí, že ke svému průvodci patří. Tomuto pocitu říkáme cit sounáležitosti. Je důležité, že se jedná o subjektivní pocit. Nezáleží na tom, jaká je reálná skutečnost, ale jak ji já samo dítě vnímá.

Co potřebuji já sám, rodič, abych se cítil „přijatý“ v nějaké skupině? Zkuste zauvažovat o této své potřebě. Možná naleznete celou řadu potřeb, všechny bude možné zařadit do některé z kategorií – být milován, být potřebný pro druhé a být uznávaný, ceněný. Stejně potřeby jako dospělí mají i děti. Potřebují se také cítit milované, potřebné, schopné. To jim dodává pocit vědomí – „mám své místo na světě.“

Velkým úkolem rodičů je dát dětem pocítit, že „mají své místo“, že „někam patří“ a to už jen svojí existencí. Nemusí si toto místo zasloužit, nemusí se snažit, aby někam patřilo.

4. Jak ho dosáhnout

Jak tedy můžete svým dětem dát pocítit, že k Vám patří? Co konkrétního pro to můžete dělat?

Ukažte dětem, že je milujete!

Pro každé dítě má rodičovská láska jinou podobu. Přesto neuděláte chybu, pokud budete:

Trávit společně se svým dítětem dostatek času, při hraní, povídání, sdílení společných zážitků

Dávat svému dítěti najevo lásku přátelskými pohledy, slovy i častým objetím.

Naslouchat svému dítěti a přijímat i jeho negativní emoce

Ukažte dětem, že jsou schopné!

Děti jsou na počátku cesty, na které se učí být schopnými dospělými lidmi. Vy, jejich rodiče, jim máte být dobrými průvodci na této cestě. Hledejte na svých dětech vše dobré a pamatujte, že:

Chyby jsou příležitostí k učení

Dobré chování potřebuje čas k naučení a upevnění

Děti potřebují připomínat své úspěchy, aby se dále zlepšovaly

Povzbuzení, ne kritika, je záruka zlepšování se

Ukažte dětem, že jsou pro vás důležité!

Děti jsou plnohodnotnými členy vaší rodiny. Potřebují mít jistotu, že s nimi počítáte a že jsou pro vás důležité. Ukažte dětem, že:

Stejný respekt, jaký očekáváte vy vůči sobě, projevujete i vůči nim

Potřebujete jejich pomoc, a že oceňujete jejich snahu

Jsou zodpovědné za své jednání

Vás zajímá jejich názor a jejich nápady

5. Čeho se vyvarovat

Co škodí sounáležitosti i celkovému chování, co dítě nepovzbudí ale je pro něho naopak signálem, že není spojené, schopné a spolupodílející se? Uvědomme si možné výchovné přístupy - jak autoritářský, tak permissivní útočí na pocit sounáležitosti dítěte a potlačuje ho. Nutí dítě hledat si jiný způsob, jak svoji potřebu náležitě bude naplňovat. Rodičovské úsilí někdy přináší zcela jiný efekt, než by rodiče očekávali. Možná si mnohdy ani neuvědomujete, co škodí sounáležitosti mezi vámi a vašimi dětmi. Co jejich jistotu lásky a přijetí od dospělých v jejich okolí snižuje, co je nepovzbudí ve snaze usilovat o dobro?

- Zaměření na chyby
- Zdůrazňování výkonu
- Porovnávání
- Přehnané cíle
- Nerovný přístup
- Odmítání
- Nezájem
- Přehnaná úzkostlivost
- Přebírání zodpovědnosti
- Dělání věcí za dítě

6. Nevhodné chování

Co nastává, když dítě nemá naplněnu potřebu náležitosti? Hledá způsob, sebevíc nelogicky to zní, jak ji naplnit. Jeho postup je následující - když nemohu být nejlepší, budu aspoň nejhorší. Tak si hledá náhradní cíl - pozornost, moc, mstu, vyhnutí se. Dospělí potom říkají, že jejich dítě „zlobí“, chová se nevhodně.

7. Jak na nevhodné chování reagovat

Už jsme mluvili o tom, že je potřeba dětem poskytovat dostatečnou podporu, další náš přístup spočívá v účinné prevenci a konečně v respektující a efektivní korekci právě probíhajícího nevhodného chování. K tomu, abyste všechny tyto tři úrovně zvládnutí nevhodného chování uměli správně používat, musíte vystoupit z vašeho zacyklení v problému, získat nadhled a pochopení konkrétních projevů vašich dětí. Musíte se stát pozorovateli ne být vtaženi a vlečeni situací. K tomu slouží metoda identifikace nevhodného chování.

8. Rozeznání náhradního cíle a reakce na něj

Rodiče se někdy dostanou do takového „zacyklení“, že přestanou vnímat všechno ostatní kromě negativních situací, konfliktů a krizí. Tyto se často opakují a jsou již předem prohrané. Prvním krokem je tedy stát se pozorovatelem sama sebe a svého dítěte:

První otázka: Co cítím?

Druhá otázka: Co dělám?

Třetí otázka: Jak reaguje dítě?

Alternativa chování zahrnuje to, na co se má rodič dlouhodobě zaměřit, čemu se má věnovat ve snaze předejít hrozící bouři a i to, jak má k nevhodnému chování přistupovat. Stojí za to nad svými pocity a reakcemi přemýšlet v klidu, bez zjitřených emocí, když dokážete mít nadhled. Tak se vám podaří nalézt nový přístup ke svému dítěti. Pozor tam, kde je v dítěti jeho subjektivní přesvědčení o tom, že nenáleží velmi pevně zakotveno. Tam je třeba velké vytrvalosti a nadhledu ze strany rodiče.

9. Závěr

Přeji vám mnoho trpělivosti a vytrvalosti, ale i úspěchů a radostných chvil při zvládnutí nevhodného chování dětí, které vychováváte.

Tab. 1: Rozpoznání cílů nevhodného chování a možné reakce na ně

Cíl nevhodného chování	Co cítím?	Co udělám?	Co udělá dítě?	Co mohu dělat jinak?
POTŘEBA: UPOUTAT POZORNOST	podrážděnost mrzutost trapnost nelibost	napomínám přemlouvám peskuji zachraňování	dítě s nevhodným chováním na chvíli přestane, ale za nějakou dobu o pozornost usiluje stejným nebo jiným způsobem znovu	ignorujte chování, ne dítě (pokud to je možné) nedávejte pozornost, kdykoliv dítě vyžaduje neslužte povzbuzujte dítě k pomoci a užitečnosti pozornost pozitivnímu chování společné aktivity
POTŘEBA: KONTROLOVAT	naštvaní hněv frustraci obavy ze ztráty autority	snažím se získat kontrolu nadávám hádám se nechám se zavléct do sporu	dítě většinou ve svém chování pokračuje tak dlouho, dokud nedosáhne svého nebo se stáhne a bojuje pasivně	ustupte od boje a z konfliktu odmítněte bojovat „kdo z koho“ využijte spolupráce umožněte volbu nechte dítě rozhodovat (tem, kde je to vhodné)
POTŘEBA: POMSTÍT SE	zklamání bolest vztek frustraci až nenávisť	mám tendenci chování oplatit snažím se ze situace uniknout	dítě je velmi zraněné, chování se většinou zintenzivní a pokračuje dále	dosycujte láskou netrestejte, neoplácejte soustředte se na budování vztahu důvěry a respektu
POTŘEBA: VYHNOUT SE NEÚSPĚCHU	zklamání smutek pocit vlastního selhání obavy	„lámu nad dítětem hůl“ nezapojuji dítě	chování se nezmění	nevzdávejte se nekritizujte maximálně povzbuzujte podporujte sebemenší zlepšení všimněte si silných stránek dávejte zvládnutelné úkoly

O autorce:

Ing. Bc. Eliška Vondráčková v roce 2007 absolvovala studium oboru sociologie a sociální práce a politiky na FSS MU Brno, pracuje jako vedoucí sekce „Služby rodinám“ v Centru pro rodinu a sociální péči v Brně, vede vzdělávací kurzy a semináře pro rodiče a pro pracovníky organizací poskytující služby rodinám. V roce 2006 byla vyškolená v programu Efektivní výchova krok za krokem, od té doby vede Kurzy efektivního rodičovství a podílí se na školení dalších lektorů tohoto programu.

Romské děti v systému náhradní rodinné péče

Mgr. Martina Vančáková

Středisko náhradní rodinné péče v Praze již od roku 2005 realizuje projekt pro náhradní rodiny s romskými dětmi „Naše romské dítě“.

V dětských domovech a dalších výchovných institucích u nás je dlouhodobě vyšší procento romských dětí, než by odpovídalo jejich podílu v celkové dětské populaci. Tuto skutečnost však nemá na svědomí jen vyšší počet přijímaných dětí, ale také skutečnost, že pro romské děti bývá často toto řešení „konečnou“ – jejich šance na návrat do rodiny či nalezení vhodné rodiny náhradní je nízká. Úspěšná sanace biologické rodiny je u nás stále ještě v plenkách a dlouhodobá sociální exkluze velké části romských rodin ji rozhodně neusnadňuje. Je málo využíván značný potenciál spočívající v umístění romského dítěte do příbuzenské péče, přestože toto řešení je v souladu s tradičním pojetím silných citových vazeb mezi širším příbuzenstvem a v mnohých případech se tak děje i bez souhlasu, ba vědomí příslušných úřadů. Zbývá tak snaha o svěření romského dítěte do náhradní rodinné péče nepřibuzným osobám. Přijetí etnicky odlišného dítěte do náhradní rodinné péče je však u nás oproti stavu v zahraničí stále ještě málo obvyklé. Jak uvádí Sobotková (2005), z dětí, které déle než 3 měsíce čekají na umístění do náhradní rodiny, je 66% romských. Naopak počet žadatelů o NRP, kteří by přijali etnicky odlišné dítě, je výrazně méně: 8% osvojitelů a 15% pěstounů². Nepříbuzných pěstounů a osvojitelů romského původu je u nás bohužel stále ještě minimum.

Většina důvodů, udávaných osvojiteli a pěstouny pro odmítnutí odlišné etnicity dítěte se týká obav z možných výchovných problémů a z toho, jak na etnicky odlišné dítě bude reagovat jejich okolí. Z empirických zkušeností a dílčích studií vyplývá, že za většinou výchovných problémů přijatých romských dětí stojí jejich raná traumatizace, následky rané citové deprivace a další nepříznivé faktory, čímž se neliší od jiných dětí v náhradní rodinné péči. Specifickou skupinu výchovných problémů však tvoří ty, které vznikly na základě diskrepancí v oblasti identity těchto dětí. Romské děti vyrůstající v náhradní neromské rodině pak čelí **dvojímu úskalí při budování své identity**: 1. nežijí se svými biologickými rodiči a 2. viditelně se liší svým etnickým původem od své nové rodiny i většinové společnosti.

² Sobotková, I. *Proč je u nás tolik dětí v ústavech a proč jejich počet stále narůstá?* Psychologie dnes, 2/2005

Případné výchovné obtíže spojené s identitou se pochopitelně nejostřeji projevují v období puberty a dospívání, pro něž je právě hledání vlastní identity a touha někam patřit, být dobře přijímán typické. Romské dítě, vychovávané neromskou rodinou, totiž jako by se ocitalo v sociálním vakuu: majoritní společností je odkazováno do světa svého etnického původu, mezi Romy ovšem také příliš nezapadá, neboť nerozumí jejich společenským konvencím, způsobu komunikace a sociálním vztahům. Potřeba pozitivní identity je však zásadní, díky ní člověk dokáže pozitivně přijímat sám sebe i druhé lidi a úspěšně se vřadit do společnosti³.

Výše uvedené skutečnosti vedou k závěru, že pro osvojitele a pěstouny romských dětí je jedním ze stěžejních úkolů především **soustavná práce spojená s budováním pozitivní identity jejich přijatého dítěte**. Tak, aby vědělo, kým je, a dokázalo se vyrovnat s reakcemi okolí, včetně těch nepříznivých.

Největší výzvou pro náhradní rodiče romských dětí je **práce s vlastními předsudky a se svým vztahem k romství**.

Pěstouni a osvojitelé romských dětí obvykle nejsou cíleně připravováni a vedeni k tomu, jak nakládat s odlišností svých dětí, a intuitivně volí cestu, která je jim nejbližší, i když není pro zdravý psychosociální vývoj dítěte právě ideální. Na základě rozhovorů a empirických zkušeností s našimi klienty jsme rozlišili **šest typických výchovných přístupů k romství přijatého dítěte**:

- popření,
- odstřižení,
- nahrazení smyšleným původem,
- bagatelizace,
- přecenění,
- aktivní respekt⁴.

Od svých klientů také zjišťujeme, co jim pomáhá lépe pracovat na pozitivní identitě jejich dítěte tak, aby zahrnovala i jeho romství. Nejčastěji uvádí: zpracované vlastní předsudky a obavy, informace a živé zážitky romské kultury, sdílení zkušeností s jinými rodinami, nabídka odborné rady a pomoci

Projekt ***Naše romské dítě***, realizovaný ve Středisku náhradní rodinné péče v Praze vychází rodinám s romskými dětmi vstříc s podporou ve všech výše uvedených oblastech. Osvojitelským a pěstounským rodinám, žadatelům o NRP a profesionálům v oblasti SPOD nabízí služby ve třech oblastech:

³ Matějček, Z. *Náhradní rodinná péče: Příručka pro odborníky, osvojitele a pěstouny*, Portál, 2002

⁴ Vančáková, M: *Romské dítě v náhradní rodině*, Rozum a cit, 2008

A. zvyšování kompetencí a vzdělávání

- celodenní programy pro rodiče a děti s romskými lektory a odborníky
- vzdělávací semináře
- besedy rodičů
- pobytové akce

B. poradenství

- osobně: Jelení 91, Praha 1
- telefonické: 737 537 227, 233 355 309
- elektronické: info@nahradnirodina.cz , romske.dite@seznam.cz

C. informace

- webové stránky <http://rodina.cz/romskedite>, www.nahradnirodina.cz
- aktuality v romské kultuře
- nabídka volných vstupenek či společných vstupů na romské kulturní akce (např. Festival Khamoro, Muzeum romské kultury a d.)
- publikace: Romské děti žijící mimo vlastní rodinu (2008), informační letáky, články v odborném tisku

Výhodou projektu je také skutečnost, že jej připravují a vedou odbornice (psycholožka a sociální pracovnice), které jsou zároveň samy pěstounkami romských dětí.

O autorce:

Mgr. Martina Vančáková

Psycholožka a romistka, se soustavně zabývá tematikou výchovy romských dětí v náhradních rodinách, je zakladatelkou a realizátorkou projektu Naše romské dítě ve Středisku náhradní rodinné péče. Poskytuje rodinné poradenství a přednáší pro odbornou i širokou veřejnost.

Je maminkou tří dětí, z toho dvou romských v pěstounské péči.

Biologická a náhradní rodina očima pěstounů

Ing. Robert Koníř

1. Úvod

V přednášce polemizujeme se současným trendem v oblasti NRP, který je prosazován *shora* (ministerstvo) a nevychází ze zkušeností lidí *zdola* (pěstouni, sociální pracovníci, pediatři atd.) ani z odborníků zabývajících se po léta náhradní rodinou péčí (Prof. Matějček, Prof. Koluchová a další). V tomto trendu se mimo jiné doporučuje:

- co nejčastější styk dětí v NRP se svými biologickými rodiči (ač děti zanedbávali, týrali, zneužívali)
- snižování významu u nás osvědčené dlouhodobé pěstounské péče a její postupné nahrazování tzv. profesionální pěstounskou péčí
- s tím související doporučení – držet si od dětí odstup, nedovolit jim používat oslovení mámo či táto apod.

Naše osobní zkušenost je však jiná.

2. Z čeho vycházíme

Ve svém příspěvku vycházíme především z vlastní zkušenosti a ze zkušenosti několika pěstounských rodin, se kterými se dlouhodobě stýkáme. V roce 2000 jsme ke svým třem dětem (4,7 a 9 let) přijali do dlouhodobé pěstounské péče čtyři děti (1¹/₂, 3, 6 a 8 let). Všechny přijaté děti byly sourozenci. Podařilo se nám postupně vytvořit fungující rodinu. Dětem se zlepšil jejich zdravotní stav, výrazně stouplо sebevědomí, výsledky ve škole odpovídají jejich schopnostem (u některých jsou dokonce na horní hranici schopností). Sourozenci mezi sebou nerozlišují, kdo je původní a kdo přijatý.

3. Po čem touží, co potřebuje a co je v zájmu dítěte, které přijde do náhradní rodinné péče

1) **Potřebuje své lidi.** Dítě (zvláště malé) chce mámu a tátu. A na "krvi" mu nezáleží. To vůbec neřeší. Nám děti říkaly mámo a táto hned první den. Velmi dobře vědí, že nejsme biologičtí

rodiče (např. každé dítě má osobní album, které začíná fotkami z dětského domova), ale není to pro ně to podstatné. Pro děti je podstatné, že byly přijaté a to navždy.

2) Potřebuje svou rodinu. Dítě se na začátku soužití stále ujišťuje, že do nové rodiny skutečně patří. Napořád, ne jen na chvíli. Po dlouhodobém naléhání mají naše přijaté děti stejné příjmení jako my (po souhlasu soudu a soc. pracovnice). Dnes by to bylo mnohem obtížnější. Jenže děti jsou na to velmi hrdé a své původní jméno už nikdy nepoužily. Stále slyšíme názor, že něco ztratily. Jenže děti to berou tak, že hodně získaly! Už patří do rodiny se vším všudy. To pro ně moc znamená. Tohoto kroku jsme ani my rodiče, ani děti nikdy nelitovali. Každý rok také slavíme rodinné narozeniny. Nazýváme je Den rozrostu rodiny. Děti nám je vždy předem připomínají. A opět – neslaví ztrátu, ale zisk.

3) Potřebují svět, kterému rozumí, s jasnými pravidly. Děti přicházejí velmi nejisté. Nemají své pevné místo ani hodnoty. Stále si doplňují svoji citovou nádrž, a zároveň se ujišťují, že daná pravidla skutečně platí. Je to pro ně velmi důležité. Z těchto důvodů je první období po přijetí dětí pro pěstouny velmi náročné. Musí být vytrvalí, pevní ale ne tvrdí. Pro tyto děti nejsou důležitá slova (dospělí jim do té doby většinou lhali), ale činy. Je velmi důležité, aby přijímající rodiče měli fungující, pevný a hezký vzájemný vztah. To vše dítěti velmi pomáhá při získávání jistoty a sebedůvěry v dalším životě.

4. Problémy přinášející styk s původní (biologickou) rodinou

1) Dochází ke střetu dvou zcela odlišných světů. V těchto světech panují naprosto jiné hodnoty a pravidla. Např.:

lež je špatná	-	lež je normální
práce je důležitá	-	práce je zlo, kterému je dobré se vyhnout
všichni v rodině si vážíme jeden druhého	-	druhým úctu neprojevujeme
život má řád a pravidla	-	řád ani pravidla nejsou v životě důležitá
vzájemně si neublížíme	-	násilí je zcela běžné
co slíbíme, to dodržíme	-	naslibujeme cokoliv, nesplníme nic

Mohli bychom vyjmenovat další a další příklady. To vše odporuje již zmíněné potřebě srozumitelného světa s jasnými pravidly. Není divu, že dítě po těchto setkáních bývá rozhozené, ztrácí již získanou jistotu a sebedůvěru. V chování se vrací zpátky.

2) Dítě se nechce setkávat nebo neprojevuje o setkávání žádný zájem, ale biologičtí rodiče ano. Na pěstouny je vyvíjen tlak, aby k setkání došlo. V tomto případě je jednoznačně

preferován zájem biologického rodiče nad zájem dítěte. To je podle našeho názoru zcela nepřijatelné a odporující duchu zákona, neboť zájem dítěte má být na prvním místě.

3) Problémy vznikající pěstounům. Několik prvních let je pro pěstouny velmi náročných. Pracují *na doraz*. Setkávání s biologickou rodinou v postatě boří jejich práci. Dítě pracně dostalo o kousek dál (zlepšilo se jeho soustředění, komunikace s ostatními, jistota atd.) a najednou je vše jako před několika měsíci. Protože dítě netouží po vychovateli (ten byl i v dětském domově) ale po rodičích, pěstouni dítěti dávají své city, mají ho rádi a cítí za něj odpovědnost. Biologičtí rodiče, kteří nesou ve většině případech vinu za dlouhodobý pobyt dítěte v dětském domově (týrání, zneužívání, zanedbávání nebo prostě nezájem), mohou tedy nejen narušovat výchovu (a k tomu z výše uvedených důvodů v naprosté většině případů dochází), ale také pěstouny citově vydírat. A věřte nám, pěstouni nemohou a ani nechtějí ke všem starostem a povinnostem ještě vychovávat biologické rodiče. Domníváme se, že i v tomto případě je preferován zájem biologických rodičů (kteří špatnou situaci dítěte zavinili) nad zájmem pěstounů (kteří se snaží dítěti pomoci).

5. Závěr

Přijaté dítě touží a potřebuje rodiče. A to jedny. Nikoliv rodiče střídat (jak k tomu dochází např. u anglického modelu). Potřebuje rodinu, kde se bude cítit bezpečně.

Setkávání s biologickými rodiči většinou není vhodné v prvních několika letech pěstounské péče (dokud dítě nezíská potřebnou jistotu a sebevědomí) a v případě, že si to dítě nepřeje.

Dítě musí být vychováváno v pravdě a vše o svém původu vědět. V takovém případě novou fungující rodinou svou identitu neztrácí, ale naopak velmi mnoho získává (sebeúctu, sebedůvěru, sebejistotu, životní vzory, zakotvení ve světě atd.).

Současný trend jde proti zájmům dítěte a pěstounů, a naopak nahrává těm biologickým rodičům, kteří špatnou situaci dítěte způsobili a nesou za ni odpovědnost.

6. Dodatek

Na konferenci zaznívaly i vzdechy nad obtížností výběru nových pěstounů a kolik jich nakonec svůj úkol z různých důvodů nezvládne. Není divné se tomu. K pěstounství jsou potřeba partneři, kteří mají pevný a trvalý vztah. V naší společnosti takovýchto svazků ubývá. Zmenšuje se tedy logicky i množství potenciálních pěstounů. Vždyť kolik biologických rodičů vytvoří dnes fungující a trvalou rodinu, kde se cítí dobře jak děti, tak oba manželé?

Za této situace se domníváme, že MPSV by se mělo při přípravě zákonů a nových trendů zajímat o názory a poznatky pěstounů, kteří vytvořili dlouhodobě fungující rodinu. Dále by mělo vycházet z názorů a poznatků sociálních pracovníků a pediatrů, kteří přicházejí s

pěstounskými rodinami do styku. Jsme přesvědčeni, že příslušné orgány tyto názory nejenže nezajímají, ale dokonce jsou pro ně, jak se říká, na obtíž. Místo toho dochází k prosazování tzv. profesionální pěstounské péče, která v žádném případě nemůže nahradit dlouhodobou *klasickou* pěstounskou péčí a měla by smysl pouze jako doplněk u konkrétních případech. Pěstouni a přijaté děti jsou zase tlačeni do tzv. *spolupráce* s biologickou rodinou, což má velmi negativní následky, jak jsme již popsali výše.

Domníváme se, že patříme mezi pěstouny, dlouhodobě úspěšné. Uvažovali jsme o přijetí dalších dětí, až většina našich dětí dospěje. Pokud současný trend bude pokračovat, nebudeme moci další děti přijmout. Prostě do toho nemůžeme jít. To není názor jen naší rodiny. A to je na tom nejsmutnější.

O autorovi:

Ing. Robert Koníř pracoval jako učitel přírodopisu a chemie na ZŠ – Sedmikráska o.p.s. Rožnov.

Manželé Konířovi přijali roce 2000 ke svým třem dětem (4, 7 a 9 let) do dlouhodobé pěstounské péče čtyři děti (1¹/₂, 3, 6 a 8 let). Všechny přijaté děti byly sourozenci. V té době se rodina přestěhovala z Hradce Králové do Hutiska-Solance u Rožnova pod Radhoštěm a stala se členy občanského sdružení Rodina sv. Zdislavy. Manželům se postupně podařilo vytvořit fungující rodinu. Sourozenci mezi sebou nerozlišují, kdo je původní a kdo přijatý.

Sborník vznikl na základě příspěvků z II. Konference „Dítě v systému náhradní péče“, kterou pořádalo Sdružení pěstounských rodin 20. listopadu 2009 v Kanceláři veřejného ochránce práv v rámci kampaně „Hledáme Vás, mámo, táto“.

Kampaň je jednou z aktivit Sdružení v rámci projektu „Společně pro rodinu“, který je podpořen grantem z Islandu, Lichtenštejnska a Norska v rámci finančního mechanismu EHP a Norského finančního mechanismu prostřednictvím Nadace rozvoje občanské společnosti.

*Sdružení pěstounských rodin, Anenská 10, 602 00 Brno
www.pestouni.cz, info@pestouni.cz
 IČO 64326471
 Bankovní spojení: 39515001/2700, UniCredit Bank*

*Sdružení pěstounských rodin
 nese zodpovědnost
 za obsah jednotlivých příspěvků.*